อนุสรณ์

งานฌาปนกิจศพนายจำลอง จิระสานต์

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันพุธที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๗

ขอกราบขอบพระคุณ

ท่านที่ได้มาร่วมกุศลรับเป็นเจ้าภาพสวดพระ-อภิธรรม และมีส่วนช่วยในกำลังกาย กำลังทรัพย์ และกำลังใจ ตลอดจนทุกท่านที่กรุณาให้เกียรติมาช่วยในการฌาปนกิจศพ นายจำลอง จิระสานต์ ในวันนี้ หากมีสิ่งใดขาดตกบกพร่องประการใด ขอได้โปรดประทานอภัยด้วย.

เจ้าภาพ

๒๙ ก.พ. ๒๕๒๗

นายจำลอง จิระสานต์

ชาตะ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

มรณะ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๗

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ประวัติ

นายจำลอง จิระสานต์ เกิดวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ เกิดที่บ้านเลขที่ ๑๔๐ บ้านคุ้งเผาถ่าน ตำบลวัดนางนอง อำเภอบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นบ้านเลขที่ ๑๔๔ ตำบลบางค้อ อำเภอบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี) เป็นบุตรคนแรกของขุนจิระสานต์มัชชกรรม (สืบ จิระสานต์) และนางทองอยู่ จิระสานต์ มีน้องสามคน คือ นางจรัสศรี น้อยเศรษฐ์ นายประยูร จิระสานต์ นายประหยัด จิระสานต์ ได้รับการศึกษาชั้นประถมโรงเรียนทวีธาภิเศก ชั้นมัธยมโรงเรียนนวลนรดิษฐ์ โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา และโรงเรียนฝึกหัดครูสนามจันทร์ นครปฐม รับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗

สมรสกับนางละเมียด จิระสานต์ (อัมพวานนท์) บุตรี หลวงอนันตศักดิ์ (เชย อัมพวานนท์) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ มีบุตร ๓ คน คือ

นางนฤมล รัตนทายะ

ร.อ. กฤษฎางค์ จิระสานต์

นายเผด็จ จิระสานต์

ลาออกจากราชการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ เพื่อประกอบธุรกิจส่วนตัว โดยซื้อโรงพิมพ์กรุงเทพการพิมพ์มาดำเนินกิจการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๒ จนปัจจุบันนี้

เข้าโรงพยาบาลเมื่อวันที่ ๑๙ ธันวาคม ๒๕๒๖ ด้วยมีโลหิตออกทางทวารหนักมาก รับการรักษาโดยให้โลหิตอยู่หลายวันอาการไม่ดีขึ้น ผ่าตัดครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม อาการไม่ทุเลา ผ่าตัดครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ อาการกลับไม่ดี มีโรคแทรกซ้อน เข้าห้องฉุกเฉินเป็นครั้งที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ อาการทรงอยู่ตลอดเวลา และทรุดหนักลง ถึงแก่กรรมเมื่อเวลา ๑๖.๔๕ น. วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๗ ด้วยอาการสงบ คำนวนอายุได้ ๖๙ ปี ๗ เดือน

เกิดกายาลืมตามาดูโลก
มีบุญกรรมนำโชคให้ผกผัน
ล้อชีวิตหมุนเรื่อยเหน็ดเหนื่อยครัน
ประสบทุกข์สุขสันต์นั้นชินชา

เมื่อตอนเด็กเล็กอยู่มิรู้ทุกข์
เล่นสนุกโตเรียนเพียรศึกษา
รับราชการเข็มชีวิตลิขิตมา
แล้วหันหางานถนัดรับจัดพิมพ์

ต้องติดต่อการงานผสานผสม
ทั้งสังคมเชือดเฉือนเหมือนตอกลิ่ม
นำชีวิตเคล้าเหล้าใช่เพียงชิม
เมื่อชอบลิ้มมากเข้าเผากายี

ประพฤติตนมีบ้างเป็นบางครั้ง
อาจผิดพลั้งล่วงเกินอย่าเมินหนี
กายกรรมมโนกรรมถลำวจี
ขอไมตรีครั้งสุดท้ายอโหสิกรรม

คำปรารภ

เนื่องด้วยนายจำลอง จิระสานต์ ได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๗ และจะทำการฌาปนกิจศพ ในวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๗ ด้วยเวลาที่มีเพียง ๗ วัน จึงได้พยายามทำหนังสืออนุสรณ์ แจกเป็นธรรมบรรณาการ โดยคัดเรื่องที่มีเนื้อหาเป็นสารธรรมที่อยู่ใกล้ตัวพอที่จะหยิบหาได้อย่างรวดเร็วขึ้นมาจัดพิมพ์ จึงได้เลือกเรื่องอริยสัจคืออะไร ? เรียบเรียงโดยสุชีโว ภิกขุ และเรื่องพิจารณาวิถีจิต เรียบเรียงโดยหลวงวิศาลดรุณกร ซึ่งได้พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพหลวงปู่สังวราญวงษ์เถร (ชุ่ม) วัดราชสิทธาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

ด้วยเวลาที่มีอยู่จำกัดทำให้ไม่สามารถดำเนินการขออนุญาตจากสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งได้รับมอบลิขสิทธิ์จากสุชีโว ภิกขุ และทายาทของหลวงวิศาลดรุณกร ซึ่งเป็นผู้เรียบเรียงให้ถูกต้องตามสมควรได้ จึงขออนุญาตไว้ ณ ที่นี้ด้วย

สพฺพทานํ

ธมฺมทานํ ชินาติ

ธรรมทาน ชำนะการให้ทั้งปวง.

สพฺพรสํ

ธมฺมรโส ชินาติ

ธรรมรส ชำนะรสทั้งปวง.

สพฺพรตึ

ธมฺมรติ ชินาติ

ความยินดีในธรรม ชำนะความยินดีทั้งปวง.

ตณฺหกฺขโย

สพฺพทุกฺขํ ชินาติ

ความสิ้นตัณหา ชำนะทุกข์ทั้งปวง.

ของจริงแท้

ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํ

เกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์

ขึ้นชื่อว่าความเกิดเป็นของน่าเกลียด

เพราะธรรมดาว่า

เมื่อมีความเกิดอยู่ ความแก่จักปรากฏ

ความเจ็บจักปรากฏ ความตายจักปรากฏ

แก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว

(เพราะว่า)

อันที่แท้ ทุกข์อย่างเดียวย่อมเกิดขึ้น

ทุกข์ย่อมตั้งอยู่ ทุกข์ย่อมดับไป อื่นจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด

อื่นจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ

สังยุตนิกาย

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

อวิชฺชาหรือทุปฺปญฺโญ = ผู้ไม่มีปัญญา หรือผู้มีปัญญาทราม คือผู้ไม่รู้ทั่วอริยสัจ ๔

ดูก่อนเธอผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสารทั้งหลาย! ความมืดบอดที่น่าเกรงกลัวยิ่ง อันยิ่งกว่าความมืดบอดในโลกันตนรกคืออะไร? คือไม่รู้อริยสัจ ๔ ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้ทุกข์เกิด นี้ความทุกข์ดับไม่เหลือ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความทุกข์ดับ มีองค์ ๘

วิชฺชาหรือปญฺญวา = ผู้มีปัญญา คือผู้รู้ทั่วอริยสัจ ๔

เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามเป็นจริง สัตว์ทั้งหลายจึงท่องเที่ยวเวียนว่าย**ตายเกิด** วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสารตลอดกาลยาวนาน อันไม่ปรากฏเบื้องต้นและที่สุด

เห็นอริยสัจ ๔ แล้ว ถอนตัณหาผู้นำไปสู่ภพได้แล้ว ตัดมูลรากแห่งทุกข์ขาดแล้ว ย่อมไม่มีภพอีกต่อไป

อริยสัจคืออะไร ?

บทนำ

หลักสำคัญที่สุดซึ่งพระพุทธเจ้าสั่งสอน คือ เหตุผลตามเป็นจริง. เพราะฉะนั้น พระองค์จึงนิยมให้ผู้นับถือศาสนาไตร่ตรองสอบสวนให้เห็นจริงเสียก่อน ไม่ใช่เชื่ออย่างงมงายอย่างถูกบังคับกดขี่ หรือเห็นผู้อื่นเชื่อก็เชื่อบ้าง.

คงมีบางท่านได้เคยอ่านอุบาลิวาทสูตร* ในพระสุตตันตปิฎกมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เล่ม ๑๓ หน้า ๕๔ อันเป็นพระสูตรที่สนับสนุนความจริงข้างบนนี้ซึ่งทำให้อุบาลีคฤหบดี [เดิมนับถือศาสนาเชน] ผู้ได้รับตักเตือนจากพระพุทธเจ้าในครั้งนั้นชื่นใจยิ่งนัก และยิ่งกว่านั้น แม้เราท่านในปัจจุบันนี้ ก็จะอดชื่นใจไม่ได้ในเมื่อได้อ่านอุปาลิวาทสูตรจบ.

เรื่องย่อ ๆ มีว่า "ทีฆตปัสสีนิครนถ์ [ศิษย์นิครนถนาฏบุตร] ไปสนทนาปัญหาธรรมกับพระพุทธเจ้า ครั้นกลับมาก็เล่าให้นิครนถนาฏบุตรผู้กำลังนั่งอยู่กับบริษัทและชาวบ้านพึง. อุบาลีคฤหบดี ซึ่งเป็นคนร่ำรวยมีชื่อเสียง

---

*แปลลงในธรรมจักษุแล้ว ตั้งแต่เล่มที่ ๒๓ ตอนที่ ๒ ถึงเล่มที่ ๒๔ ตอนที่ ๕

และข้อสำคัญคือเป็นคนเจ้าคารม ได้ยินเรื่องเช่นนั้นจึงประกาศขึ้นในที่ประชุมว่า ดีแล้วข้าพเจ้าจะไปต่อปากคำกับพระสมณโคดมให้เห็นที่สุด จะฉุดรั้งด้วยวาทะ เหมือนหนึ่งฉุดรั้งขนอันยาวของแกะ จะฟัดฟาดเสียด้วยคารม เหมือนช้างหนุ่มลงเล่นน้ำฟาดงวงในสระฉะนั้น. นิครนถนาฏบุตรเห็นชอบด้วย เพราะไว้ใจว่าคงชนะกลับมา แต่ทีฆตปัสสีนิครนถ์ค้านว่าตนไม่พอใจให้ไป เพราะเกรงจะไปถูกพระพุทธเจ้ากลับใจให้เป็นพวกของพระองค์เสีย นิครนถนาฏบุตรกลับพูดว่า ที่อุบาลีคฤหบดีจะกลายเป็นสาวกของพระสมณโคดมนั้น ไม่เป็นไปได้มีแต่พระสมณโคดมจะกลายเป็นสาวกของอุบาลีคฤหบดีละก็ว่ามิถูก ทีฆตปัสสีคัดค้านเช่นเดิม ๓ ครั้ง และทั้ง ๓ ครั้งนั้น นิครนถนาฏบุตรก็ตอบอย่างเชื่อมั่นในอุบาลีคฤหบดีดั่งที่ตอบในครั้งแรกทุกประการ ตกลงอุบาลีคฤหบดีไปหาพระพุทธเจ้ายกเหตุผลโต้กัน [สำนวนโต้ตอบโดยละเอียดพึงดูในสูตรนั้น] ในที่สุดเห็นจริงว่า พระพุทธเจ้ามีเหตุผลลบล้างเหตุผลของตัวสิ้นก็ยอมเป็นศิษย์ถึงสรณคมน์ตลอดชีวิต **[พึงสังเกตอย่างหนึ่งว่า สมัยนั้นเขาโต้กันอย่างนักปราชญ์ คือฝ่ายแพ้ยอมรับว่าแพ้ ในเมื่อ**

เหตุผลของอีกฝ่ายหนึ่งดีกว่า ไม่ใช่โต้กันอย่างปีนตลิ่งหรือขี้แพ้ชวนตี อันเป็นการโต้ตอบกันทำนองชวนวิวาท] เมื่ออุบาลีคฤหบดีปฏิญญาตนนับถือพระรัตนตรัยแล้ว พระพุทธเจ้ากลับเตือนว่า อุบาลี ท่านใคร่ครวญไตร่ตรองดูเสียให้ดีก่อน อย่าเพิ่งยอมรับหรือนับถือเรา จงคิดดูถึงชื่อเสียง จงคิดดูถึงว่าบ้านท่านเป็นที่ประชุมเลี้ยงดูของเหล่านิครนถ์ คิดดูให้มาก เท่ากับความมากของชื่อเสียงเกียรติยศนั้น ๆ อย่าให้ใครตำหนิได้ว่าท่านมายอมเป็นสาวกเราง่าย ๆ อุบาลีคฤหบดีกราบทูลว่าชื่นใจยิ่งนัก พระเจ้าข้า ถ้าเป็นเดียรถีย์นิครนถ์อื่น สักแต่รู้ว่า ข้าพระองค์นับถือยอมเป็นสาวก ก็จะรีบยกธงประกาศทั่วเมืองนาลันทาว่าอุบาลีคฤหบดีเป็นพวกเราแล้ว แต่นี่พระองค์กลับเตือนให้พิจารณาไตร่ตรองดูให้รอบคอบเสียก่อน ข้าพระองค์จึงกลับเลื่อมใสยิ่งขึ้น. **ครั้นแล้วพระพุทธเจ้าก็ทรงสอนความรู้เบื้องต้นคืออนุปุพพีกถา ต่อจากนั้นจึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ ให้ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นโสดาบันบุคคล.”**

นอกจากนี้ยังมีสูตรอื่น ๆ อีก เช่นภัททิยสูตร กาลามสูตรเป็นต้น ที่ควรถือเป็นหลักเรื่องการนับถือศาสนา.

การที่เราจะรับหรือนับถือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นหลักประจำใจเป็นที่พึ่งอาศัย ก็จำต้องพิจารณาให้เห็นว่าสิ่งนั้นมีดีอย่างไร อาจเป็นที่พึ่งแก่เราได้อย่างไรเสียก่อน เมื่อเห็นว่ามีดีและมีประโยชน์จริงแล้ว จึงควรนับถือหรือรับไว้ เช่นนี้ ก็จะชื่อว่าฉลาดถือเอาแต่สิ่งที่มีประโยชน์ ไม่เป็นคนหลักลอย คือหันไปหันมา สุดแต่ว่าสิ่งแวดล้อมจะชักนำให้ไปทางไหน การนับถือศาสนาก็อยู่ในหลักเกณฑ์ที่ว่านี้ เราจำจะต้องพิจารณาดูให้ดีว่า **ศาสนานั้น ๆ มีดีอย่างไร และเป็นประโยชน์แก่เราอย่างไร มิใช่สักแต่ได้ยินเขาว่าดีก็พลอยว่าดีไปตามด้วย** หรือเป็นคนชอบเครื่องล่อพอได้ฟังว่าจะได้รับผลที่วิเศษอย่างนั้นอย่างนี้ **เช่น ถ้าประจบหรืออ้อนวอนเทวดานั้น ๆ แล้ว จะประสบความสุขสำราญ หรือไปก่อกรรมทำเข็ญเลวทรามไว้ที่ไหนก็ไม่เป็นไร มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยได้ เมื่อเป็นผู้ชอบความสุขต่าง ๆ ซึ่งตนอาจได้รับโดยง่ายอย่างไม่ต้องลงทุนลงแรงอะไรมาก เพียงกราบไหว้อ้อนวอนให้ถูกใจเทวดาเท่านั้น ก็ได้อะไรต่ออะไร ตลอดจนขึ้นสวรรค์เช่นนี้** ย่อมพอใจเชื่อถือ และความจริงก็เป็นดังนั้น คน

โดยมากพอใจจะได้ผลรับ ต่างๆ อย่างสะดวกสบาย และทันอกทันใจ เห็นได้ง่าย ๆ เช่นคนที่ทำอะไรจับจด หรือทิ้งขว้างเสียกลางคัน เพราะความเบื่อหน่ายนั้น มีไม่น้อย บุคคลเหล่านี้อยู่ในประเภท "อยากเป็นนักปราชญ์ให้ได้ภายในวันเดียว" บ้าง "อยากเป็นเศรษฐีให้ได้ภายในวันเดียว" บ้าง จึงในที่สุดไม่ได้เป็นอะไรเลย.

การที่พระพุทธเจ้าพยายามค้นคว้าความจริงจนได้ตรัสรู้และตั้งศาสนาขึ้นนั้น ทรงมุ่งประโยชน์ที่ผู้นับถือแล้วทำตามจะได้รับเป็นใหญ่. ฉะนั้น ถ้าพูดตามภาษาสมัยใหม่ก็คือ **พระองค์ต้องการคุณภาพของผู้นับถือหาต้องการปริมาณไม่.** ถ้าผู้นับถือปฏิบัติตาม ก็แปลว่าศาสนามีโอกาสอำนวยประโยชน์ให้แก่เขา จึงเป็นอันว่าเขานับถือศาสนาอย่างได้รับประโยชน์จากศาสนา **หากคนที่นับถือแม้จะมีจำนวนมากไม่ปฏิบัติตาม เขาก็จะชื่อว่านับถือเปล่า ๆ คือ ศาสนาไม่มีประโยชน์สำหรับเขาเลย.**

อันที่จริง สักแต่ว่ามีคนนับถือศาสนาของพระองค์มาก ๆ นั้น ถ้ามากแต่จำนวนคน และคนเหล่านั้นไม่ซึมซาบในศาสนาของพระองค์พอ หรือถือตาม ๆ กัน พวกเหล่านี้เสียอีก จะเป็นต้นเหตุให้ศาสนาของพระองค์เสื่อมโทรม

เร็วเข้า เพราะอาจสำคัญผิดหรือยกเอาสิ่งที่ผิด ๆ บางอย่างขึ้นว่าเป็นคำสอนของพระองค์หรือมิเช่นนั้น ก็ถือความสะดวกและเคยชินของตนเป็นประมาณ แม้เข้าอยู่ในหมู่ก็ทำให้หมู่พลอยเสื่อมเสียไปด้วยความประพฤติของตน.

อาศัยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงต้องการให้ผู้นับถือศาสนาของพระองค์ทุกคน นับถือด้วยใช้ปัญญาพิจารณาคำสอนให้เห็นดีเห็นชอบจริง ๆ แล้วจึงเชื่อประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ไม่ประสงค์ให้สิ้นสุดลงเพียงการนับถือแล้วก็กราบไหว้บูชาเท่านั้น ข้อมุ่งหมายอันสำคัญคือให้ปฏิบัติตามคำสั่งสอน เพราะการปฏิบัตินั่นเอง จะทำผู้นั้นให้ได้ลิ้มรสที่แท้จริงแห่งพระพุทธศาสนา. ความสงบสุขจะเกิดขึ้นก็เกิดสืบมาแต่เหตุคือการละความชั่ว และการประพฤติความดีของคนเรา มิใช่จะเกิดขึ้นได้ลอย ๆ. ฉะนั้น เมื่อต้องการได้รับความสุขก็ต้อง "ทำ" ด้วยตนเอง. ทำการละความชั่ว ทำการเพิ่มพูนความดีด้วยอาศัยตนเป็นผู้ทำ ไม่ต้องไปอ้อนวอนให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไหนช่วยทำให้.

เมื่อทางพระพุทธศาสนาวางจุดประสงค์กว้าง ๆ คือต้องการให้คนนับถือด้วยปัญญาและปฏิบัติตามคำสอนไว้ฉะนี้แล้ว จึงเกิดปัญหาขึ้นว่า พระพุทธเจ้าจะทำอย่างไร

จึงจะยังสิ่งที่ต้องการทั้ง ๒ ข้อนี้ให้เต็มบริบูรณ์ได้. คำตอบสำหรับปัญหานี้ก็คือ พระองค์จะต้องประกาศศาสนา ด้วยคำสอนที่ "ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้" ไว้ต้อนรับผู้นับถือศาสนาด้วยปัญญา และ**คำสอนของพระองค์นั้นจะต้อง "อำนวยผลแก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่ความปฏิบัติ"** ด้วย. รวมความก็คือ มีเหตุผลดีด้วย ให้ผลดีจริงด้วย จะมีดีเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ เพราะจะทำให้ขาดผลที่ต้องการไปอย่างสำคัญ **เราคงได้ยินคนบางคนที่มีคำพูดเต็มไปด้วยเหตุผล อย่างน่าเลื่อมใส ยิ่งคิดก็ยิ่งเห็นจริงไปด้วย แต่ครั้นทำจริง ๆ ตามที่ว่านั้น กลับไม่ได้ผล หรือบางทีอาจเลวลงกว่าเดิมก็เคยมี** เรื่องเหล่านี้มีตัวอย่างแพร่หลายในทางโลก เช่นบุคคลบางคนผู้ต้องการเรียกความไว้วางใจจากมหาชน ด้วยคำพูดหรือเหตุผลที่จูงใจอย่างสำคัญ แต่เหตุไฉนเมื่อลงมือทำจึงไร้ผล นี่ก็แสดงให้เห็นว่า ความจริงย่อมขึ้นอยู่แก่ตัวของมันเอง หาได้พลอยเปลี่ยนแปลงไปตามโวหารของผู้ฉลาด ซึ่งประดิษฐ์เหตุผลขึ้นย้อมสีให้แลเห็นเป็นสิ่งต่าง ๆ ไม่ ทองปลอมนั้นอาจจะตบตาคนได้จริง แต่เมื่อพิสูจน์ทดลองแล้ว ก็ตบตาต่อไปมิได้ คำสอนของพระ-

พุทธเจ้าก็เหมือนกัน ไม่ใช่จะมีเพียงเหตุผลให้ใคร ๆ เห็นดีเห็นชอบเท่านั้น ยังคงทนต่อการพิสูจน์ทดลองได้เป็นอย่างดี คือผู้ใดจะลองปฏิบัติตามดูก็เชิญได้ทุกคน และเมื่อปฏิบัติตามแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ตามสมควรแก่การปฏิบัติ.

อีกอย่างหนึ่ง แม้คำสอนนั้นจะมีผลจริงดังว่า แต่ถ้าวิธีสั่งสอนไม่ดี คือผู้ฟังไม่อาจตรองตามให้เห็นจริงได้ ก็ยากจะมีใครนับถือ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงสู้อุตสาหะดำเนินไปทั่วทุกหนทุกแห่ง เท่าที่กำลังพระบาทของพระองค์และระยะเวลา ๔๕ ปี ตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงนิพพานอำนวยให้ เที่ยวสั่งสอนชี้แจงให้คนทั่วไปเห็นจริงทั้งในคำอธิบายและเห็นจริงทั้งในการทดลองปฏิบัติตาม ซึ่งเป็นเหตุอันหนึ่งที่ทำให้ศาสนาของพระองค์ข้ามน้ำข้ามทะเลแผ่ไปทั่วโลก และโดยเฉพาะมาตั้งอยู่อย่างมั่นคงในประเทศไทย จนตราบเท่าทุกวันนี้ เกือบจะถึง ๓ พันปีแล้ว. ดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงตระหนักเพียงไรในการสั่งสอนมีเหตุผลดีที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ และให้ผู้ปฏิบัติตามได้ผลโดยควรแก่การปฏิบัติ.

บทที่ ๑

การสอนอย่างรับผิดชอบเอง
โดยไม่ต้องอ้างเทวดา

ถ้าพิจารณาถึงวิธีการสั่งสอนโดยละเอียดแล้ว จะเห็นได้ว่า ในการทำให้ผู้ฟังตรองตามเห็นจริงได้นั้นพระพุทธเจ้าทรงเลือกสอนเฉพาะธรรมะที่ควรรู้ควรเห็น ด้วยไม่สอนบิดสอนซัดพอเอาตัวรอดไปชั่วมื้อชั่วคราว ผู้อ่านหนังสือพิมพ์เสมอจะพบเรื่องที่ฝรั่งนักสำรวจไปพบพวกป่าเถื่อนที่ยอมอยู่ใต้อำนาจของพ่อมดหมอผี ผู้อ้างว่าตนทำตามปกาสิตของพระเป็นเจ้าลัทธิศาสนาดั่งว่านี้ พวกพ่อมดหมอผีสบายมาก เพียงฉลาดล่อหลอกซัดความรับผิดชอบไปที่เทวดา ก็หมดปัญหาอื่น ๆ เมื่อความรับผิดชอบไปอยู่ที่เทวดาเสียแล้ว อะไร ๆ ทุกอย่างที่ตนได้ทำไป โดยอ้างว่า "ตามบัญชาของเทวดา" นั้น ย่อมบิดความรับรู้ทั้งสิ้นให้อยู่แก่เทวดา โดยตนไม่ต้องกังวลให้เหตุผลชี้แจงเลย. แต่พระพุทธเจ้าไม่สอนเช่นนั้น เพราะทรงถือว่าการบิดหรือซัดไปให้เทวดา ด้วยอ้างเทวดาขึ้นเป็นโล่นั้น เป็นเรื่องที่ไม่อาจตรองตามให้เห็นจริงได้.

เรื่องเทวดา เรื่องพรหม ที่ศาสนาอื่น ๆ สอนกันอยู่ พระองค์กลับล้มเอามาไว้ในมนุษย์นี้ก็มี ด้วยแสดงว่า ใครมีคุณธรรมคือหิริความละอายใจในการทำความชั่ว และโอตตัปปะความเกรงกลัวต่อความชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ผู้นั้นชื่อว่าเป็นเทวดา ผู้ใดมีคุณธรรมสำหรับผู้ใหญ่ คือพรหมวิหาร ๔ อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ผู้นั้นชื่อว่าเป็นพรหม และอนึ่ง ผู้ใดทำกิเลสของตนให้สิ้นไปได้ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นเทวดาสูงกว่าเทวดาและพรหมอื่น ๆ ทั้งหมด คือเป็นวิสุทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ นี้ก็จะเห็นได้ทันทีว่าเทวดาและพรหมในพระพุทธศาสนานั้นชี้ตัวให้เห็นได้ก็มี และมิใช่เรื่องที่พระพุทธเจ้ามีไว้เป็นโล่สำหรับสั่งสอนคน แล้วซัดความรับรู้ไปให้แก่เทวดาผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่นั้น ๆ เลย ที่แท้เมื่อพระองค์สอนเรื่องใด ก็รับผิดชอบในคำสอนนั้นเอง ผู้ใดจะสงสัยคัดค้าน ยินดีต้อนรับชี้แจงเสมอ จากหลักฐานในพระไตรปิฎก ตอนใดเล่าถึงว่ามีผู้มาโต้แย้งคัดค้านพระพุทธเจ้า จะโดยลองดีหรือสงสัยก็ตาม ตอนนั้นย่อมปรากฏทั้งคำถามคำตอบอย่างละเอียดระหว่างผู้นั้นกับพระพุทธเจ้า ชี้ให้เห็นว่า ทรงชนะเขาด้วยเหตุผลอย่างไร ไม่ใช่พูดเพียงว่ามีคนมาโต้แย้งแล้วก็แพ้

พระพุทธเจ้า เป็นการรวบหัวรวบหางให้เห็นแต่ความศักดิ์สิทธิ์ เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าจะตรองให้เห็นจริงหรือเชื่อได้.

วิชาแสดงฤทธิ์และรู้ใจคนอื่น ที่ทุกศาสนามีไว้ประดับศาสดาจารย์ของตนนั้น มีชายหนุ่มชาวเมืองนาลันทาคนหนึ่ง เข้าไปพูดให้พระองค์ส่งสาวกผู้ชำนาญจิตตวิชาไปเที่ยวแสดงบ้าง. แต่พระองค์ตรัสตอบว่า วิธีนั้นไม่ยั่งยืน เพราะนักเล่นกล [มายาการ] ก็ทำได้ และหากจะจูงใจคน ก็เฉพาะผู้ที่รู้เห็นหรือผู้ที่อยู่ในสมัยนั้น เมื่อล่วงกาลไปนาน ๆ เข้าใครจะเชื่อสู้สอนกันตามหลักความจริงไม่ได้ ตราบใดที่คำสอนยังอยู่ ตราบนั้นแม้จะเป็นเวลาช้านานสักเพียงไรก็ยังเป็นหลักฐานมั่นคงที่จะให้คนภายหลังตรองตามจนเห็นจริงได้. เพราะฉะนั้น จึงเท่ากับว่าถ้าใครอยากดูฤทธิ์ดูเดช หรือการรู้ใจทายใจคนได้ ก็ให้ไปดูนักเล่นกล จะเป็นเพียงกลชั้นต่ำ ๆ เช่นพวกปาหี่ของจีน หรือกลชั้นสูงของฝรั่ง เช่นนายคนหนึ่งในประเทศอเมริกาสามารถเอาผ้าผูกตาแล้วขับรถไปได้ทุกหนทุกแห่งก็ตาม แต่ถ้าจะต้องการเหตุผลในคำสอนกันแล้ว เชิญมาดูได้ที่พระพุทธศาสนา.

เบื้องต้นแห่งเรื่องอริยสัจ

เมื่อพูดถึงเหตุผล ก็ทำให้เราดำเนินมาถึงจุดมุ่งหมายของหนังสือนี้คือเรื่องอริยสัจ พุทธศาสนิกชนเป็นส่วนมากคงได้ยินได้ฟังกันอยู่เสมอว่า :–

"พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ ๔ แล้ว จึงพอพระหฤทัยว่ารู้ละ" "พระพุทธเจ้าเทศนาสั่งสอนคนมีอริยสัจเป็นธรรมะสูงสุด" พระพุทธเจ้าตรัสบอกภิกษุทั้งหลายว่า "หากมีใครมาอวดอ้างว่าตนจะทำที่สุดทุกข์ได้ โดยไม่ต้องตรัสรู้อริยสัจแล้ว ก็เท่ากับว่าเขาผู้นั้นอวดอ้างจะเอาใบมะขามป้อมซึ่งเป็นใบไม้เล็ก ๆ มาห่อใบตาลให้ได้ นั่นไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นไปได้" พระพุทธเจ้าตรัสว่า "คนไม่ตรัสรู้อริยสัจแม้จะมีอาการภายนอกดีงาม ก็ไม่ผิดอะไรกับมะม่วงที่สุกแต่ผิว ส่วนภายในนั้นยังดิบอยู่" "...ครั้นแล้วพระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงอนุบุพพีกถาและจตุราริยสัจแก่..." "พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น และธรรมที่ควรรู้ควรเห็นนั้นก็คืออริยสัจ" ดังนี้เป็นต้น.

คำว่า อริยสัจ เราพูดกันจนติดปาก เราฟังกันจนชินหู แต่อริยสัจนั้นคืออะไรเล่า และทำไมจึงเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาดังที่ทุกคนรู้และเข้าใจกัน. ในการเข้าใจปัญหาเรื่องนี้ เราจะต้องมีความรู้เบื้องต้นเสียก่อน เพราะอริยสัจเป็นธรรมสูงสุด เป็นธรรมของผู้มุ่งพ้นจากโลก ไม่เวียนว่ายตายเกิดอีก. เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเท่าที่ปรากฏ พระพุทธเจ้ามักไม่แสดงให้ใครฟังก่อน เมื่อใครผู้นั้นยังไม่มีพื้นความรู้เบื้องต้น เท่ากับว่าพระองค์เป็นช่างย้อมสีผู้ฉลาดไม่ยอมย้อมผ้า ทั้ง ๆ ที่ยังสกปรกมิได้ซักฟอกให้สะอาดเสียก่อน. หรือจะพูดในฐานะเป็นนักสั่งสอน ก็ต้องเรียกว่า รู้หลักวิชาครูเป็นอย่างดีในการอธิบายเหตุผลที่เห็นง่าย ๆ เสียก่อน แล้วจึงสอนเหตุผลที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นเป็นลำดับต่อภายหลัง และอันนี้เองคือวิธีสั่งสอนให้ผู้ฟังตรองตามแล้วเห็นจริงได้ เพราะสอนให้เห็นจริงขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ซึ่งหากจะเปรียบด้วยครูผู้สอนเลขก็สอนกันแต่บวกลบขึ้นไปก่อน ไม่ใช่เอาเลขเศษส่วนหรือสมการมาสอน โดยที่นักเรียนยังไม่รู้บวกลบคูณหารดังนั้นเลย.

ตามปรกติพระพุทธเจ้าทรงหยั่งอัธยาศัยผู้ฟังเสียก่อน แล้วจึงสั่งสอน บางคนที่ติดโลกกังวลอยู่ด้วยการหาเลี้ยงชีพ

ก็ต้องสอนด้วยประโยชน์ปัจจุบัน คือให้รู้จักวิธีตั้งเนื้อตั้งตัวในทางโลก บางคนที่ใฝ่ใจในศีลธรรม ก็สั่งสอนด้วยสัมปรายิกัตถประโยชน์ คือการตั้งตัวทางศีลธรรม เพื่อให้ชีวิตอนาคตของตนดำเนินไปโดยราบรื่น หรือเป็นทางช่วยให้การตั้งตัวทางโลกดำรงอยู่ได้ยั่งยืน เพราะคนที่ตั้งตัวทางโลกได้ ถ้าขาดศีลธรรมก็ตั้งอยู่ไม่ติด. บางคนใฝ่ใจในธรรมขั้นสูง หรือพอจะชักนำในเรื่องหนีจากความยุ่งยากหมุนเวียนของโลกได้ ก็สอนด้วยปรมัตถประโยชน์ คือประโยชน์อย่างยิ่ง โดยสอนให้ไปนิพพาน การสอนอย่างหลังเพื่อให้บรรลุประโยชน์อย่างยิ่งนั้น คือสอนให้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป.

ได้เล่าไว้แล้วในบทนำว่า อุบาลีคฤหบดี เป็นคนเจ้าคารมและมีความรู้ดีเสียอีก เมื่อยอมเป็นสาวกของพระ-พุทธเจ้า พระองค์ยังทรงสอนด้วยอนุบุพพีกถาก่อน แล้วจึงแสดงอริยสัจ ๔ ให้ฟังในภายหลัง. การเขียนเรื่องอริยสัจคืออะไรนี้ ก็มีโครงเรื่องตามแนวนั้น คือจะพูดถึงอนุ-บุพพีกถาเสียก่อน แล้วจึงพูดถึงอริยสัจโดยลำดับ.

อนุบุพพีกถา

เพื่อ เป็น การ ซ้อม ความ เข้าใจ ของ ผู้ ฟัง คำ สั่ง สอน พระพุทธเจ้าทรงมักเลือกเอา "อนุบุพพีกถา" ขึ้นแสดงก่อนที่จะแสดงอริยสัจ. เพราะถ้าจะยกอริยสัจขึ้นแสดงทีเดียวตามที่รู้กันอยู่แล้ว ใจความของอริยสัจ คือเรื่องทุกข์กับพ้นทุกข์ ผู้ฟังที่ยังมิได้เตรียมเหตุผลเบื้องต้นในการพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นทุกข์น่าเบื่อหน่าย พอได้ยินเรื่องทุกข์ๆ ร้อน ๆ หรือเรื่องที่ว่าโลกดูช่างเต็มไปด้วยสิ่งที่น่าเบื่อรำคาญไม่มีอะไรที่ชวนชื่นอกชื่นใจดังนี้ ก็อาจจะเกิดใจฝ่อหรือห่อหู่เสียก่อน ไม่ตั้งใจฟัง หรือบางทีเลยลงโทษเอาด้วยซ้ำ ว่าช่างมองแต่แง่ร้ายเท่านั้น อะไรๆ ก็เกณฑ์ให้เป็นทุกข์เป็นร้อนไปหมด. ในการฟังเรื่องเช่นนี้ จะพลอยให้ทุกข์ร้อนเหี่ยวแห้งใจไปเปล่า ๆ สู้ไปหาอารมณ์ที่ปลอบประโลมใจให้ชุ่มชื่นมิดีกว่าหรือ เมื่อเป็นเช่นนี้อย่างไรเสียการสอนของพระพุทธเจ้าก็คงขาดประโยชน์ไปบ้างแม้อาจจะไม่มาก แต่ก็สำคัญพอที่จะทำให้ พระองค์ ต้องหา หน ทาง ซ้อม ความ เข้าใจ กับผู้ฟัง ด้วยอนุบุพพีกถาก่อนเสมอไป.

เพราะเหตุที่อนุบุพพีกถา ว่าด้วยเรื่องที่น่าชื่นอกชื่นใจก่อนแล้วจึงแสดงโทษและความไม่แน่นอน ของสิ่งเหล่านั้นให้เห็นจริงต่อภายหลัง เมื่อผู้ฟังเห็นโทษของสิ่งที่ตนเคยนึกว่าดีนั้น ๆ และได้ฟังอานิสงส์ของการปลีกตัวออก เพื่อแสวงความสุขที่ยั่งยืน ที่แท้จริงกว่าความสุขจอมปลอมแล้ว คราวนี้เมื่อเอาเรื่องทุกข์กับเรื่องพ้นจากทุกข์มาอธิบายต่อไป ก็เข้ารอยกันได้สนิท.

อนุบุพพีกถาคืออะไร ?

แปลกันอย่างตรง ๆ ตัว อนุบุพพีกถา ได้แก่ "ถ้อยคำที่มีลำดับ" คือมีธรรมะเป็นลำดับ ตั้งแต่ต่ำจนถึงสูง เป็นลำดับตั้งแต่ ๑ จนถึง ๕ และเป็นลำดับที่จะให้ก้าวขึ้นสู่ความเข้าใจอริยสัจ เหมือนขั้นบันไดที่เป็นลำดับขึ้นไปจนถึงชานเรือนฉะนั้น. ลำดับทั้ง ๕ นั้น คือ :–

๑. **ทาน** การให้ปันสิ่งของของตนแก่ผู้อื่น.
๒. **ศีล** การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย.
๓. **สัคคะ** สวรรค์.
๔. **กามาทีนพ** โทษของกาม.
๕. **เนกขัมมานิสงส์** อานิสงส์ของการออกจากกาม คือออกบวช.

บทที่ ๒

๑. ทาน

การให้ "สิ่งที่ควรให้" แก่ "คนที่ควรให้" เป็นความหมายของคำว่า "ทาน" ในที่นี้ "สิ่งที่ควรให้" นั้น คือสิ่งที่ผู้รับอาจใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนได้ในทางที่ไม่ผิด เป็นต้นว่า เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่ และยา ถ้าเราให้ยาแก่คนที่ต้องการอาหาร หรือให้เครื่องนุ่งห่มแก่คนที่ต้องการยาดังนี้ สิ่งนั้น ๆ ย่อมไม่เป็นประโยชน์ เพราะไม่ถูกความต้องการของผู้รับ. หรือเราให้สิ่งที่เป็นกำลังแก่โจรผู้ร้าย ก็กลายเป็นว่าเขาจะนำสิ่งที่ได้รับไปใช้ในทางที่ผิด สิ่งเหล่านี้จึงไม่เป็นทานวัตถุ คือสิ่งที่ควรให้. "คนที่ควรให้" แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ คนขัดสน เป็นคนที่ควรให้โดยฐานอนุเคราะห์ ๑ คนชั้น ๆ เดียวกับเรา ควรให้โดยฐานสงเคราะห์ เป็นการยึดเหนี่ยวน้ำใจและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ [ตามเค้าสังคหวัตถุและสาราณียธรรม[๑]] ๑ คนที่มีอุปการคุณแก่

---

๑. ตามนัยแห่งอรรถกถาจัดเป็น ๒ คือ ทานที่ให้โดยอนุเคราะห์ ๑ ให้โดยบูชาคุณ ๑ แต่เมื่อพิจารณาตามแนวพระสูตร เช่นสาราณียธรรมและสังคหวัตถุ ก็จะเห็นได้ว่า ผู้รับไม่จำเป็นต้องเป็นคนยากจนขัดสน หรือมีอุปการะมีคุณธรรมเท่านั้น แม้คนเสมอ ๆ กัน ก็แบ่งปันเจือจานเป็นการผูกมิตรหรือยึดเหนี่ยวน้ำใจกันได้ เรียกว่าให้โดยสงเคราะห์ ดังนั้น ในที่นี้จึงจัดการให้โดยสงเคราะห์ไว้ด้วยประการหนึ่ง.

เรา เช่น มารดาบิดา หรือคนที่มีคุณธรรมสูง เช่น สมณะ ควรให้โดยฐานบูชาคุณ ๑.

ให้แก่คนขัดสน เป็นการแสดงความเมตตากรุณาให้แก่คนชั้น ๆ เดียวกัน เป็นการแสดงความโอบอ้อมอารีหรือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่รู้จักแบ่งปันกัน ซึ่งเป็นเหตุอันหนึ่งที่จะยึดเหนี่ยวน้ำใจ และผูกมิตรไว้ได้เป็นอย่างดีให้แก่ผู้ควรบูชา เช่น มารดาบิดา เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวที หรือให้แก่สมณะ ก็เป็นการแสดงความเคารพในศีลธรรม ด้วยให้กำลังแก่ผู้มีความประพฤติดี สละสิทธิทั้งหมดในทางโลกออกบวช ประพฤติตนในทางสงบ แล้วสั่งสอนโลกให้สงบด้วย.

อนึ่ง การให้ที่นับว่าดีถึงขนาดนั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ทานวัตถุไม่เลวทรามกว่าที่ตนบริโภคใช้สอย และไม่เป็นสิ่งที่หามาได้โดยทุจริต ๑ ผู้ให้ตั้งใจหรือเต็มใจให้ ไม่ใช่ให้อย่างเสียไม่ได้ ๑ ผู้รับเป็นคนที่ควรให้ อย่างสูงคือเป็นผู้มีคุณธรรม ๑.

เมื่ออธิบายถึงการให้ตลอดจนวัตถุและบุคคลที่ควรให้ฉะนี้แล้ว ก็จะทำให้เห็นว่า ทานเป็นเครื่องหมายแห่งความเมตตากรุณา ความโอบเอื้ออารี และความกตัญญูกตเวที

ของมนุษย์ผู้จำต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน ทำให้มนุษย์รู้สึกว่าตนมิได้อยู่โดดเดี่ยวในโลก ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงจัดทานไว้เป็นธรรมะข้อแรก กล่อมใจให้ละเลิกความเห็นแก่ตัว รู้จักสงเคราะห์อนุเคราะห์กันและกัน.

แต่การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันนั้น หาได้ทำให้คนหมดความชั่วช้าโหดร้ายไม่ เพราะในหมู่คนชั่วด้วยกันเอง ก็อาจเจือจานกันได้ ฉะนั้น จึงจำจะต้องมีธรรมะข้อต่อไป คือศีล เป็นเครื่องช่วยหรือป้องกันความชั่วช้าทารุณต่าง ๆ ที่มนุษย์ผู้ยังตกอยู่ในอำนาจแห่งโลภ โกรธ หลง จะพึงทำทางกาย และวาจา ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป.

๒. ศีล

ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ นักปราชญ์ชาวชมพูทวีป ผู้รจนาคัมภีร์ภาษามคธฝ่ายพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ได้กล่าวไว้ในหนังสือปกรณวิเสสวิสุทธิมรรคว่า :–

"ชื่อว่าศีลเพราะอรรถว่าอย่างไร ? เพราะอรรถว่าเป็นปรกติ. ชื่อว่าปรกตินี้ คืออะไร ? คือประมวลไว้ [สมาทาน] อธิบายว่า ความที่กายกรรมเป็นต้นไม่เลอะเทอะด้วยอำนาจความเป็นผู้สงบเสงี่ยมอย่างหนึ่ง คือทรงไว้

[อุปธารณ] อธิบายว่า ความรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย ด้วยสามารถเป็นที่ตั้ง [แห่งกุศลธรรมเหล่านั้น] อย่างหนึ่ง นักปราชญ์ผู้รู้ลักษณะแห่งศัพท์ อนุญาตอรรถทั้ง ๒ นี้เท่านั้น."

อย่างไรก็ดี ตามที่รู้กันอยู่แล้ว ศีล คือการรักษากายวาจาให้เป็นปรกติเรียบร้อย หรือการงดเว้นความชั่วต่าง ๆ ที่มนุษย์จะพึงทำทางกายและวาจา.

การที่มนุษย์กลมเกลียวกันด้วยอาศัยรู้จักแบ่งปันกันกินเป็นต้น ดังกล่าวแล้วในข้อว่าด้วยทานนั้น ถ้ายังไม่มีการสอนให้รู้จักงดเว้นความชั่วต่าง ๆ บางทีจะกลมเกลียวกันไปในทางที่ผิด เช่นรู้จักรักแต่ตนหรือพวกของตน แล้วเบียดเบียนข่มเหงผู้อื่นก็ได้ ดังนั้นเมื่อสอนเรื่องทานแล้ว จึงชี้แจงถึงเรื่องศีล ซึ่งกล่าวถึงการงดเว้นจากการกระทำที่ยังความเดือดร้อนให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น ๑ แก่ตนเอง ๑ เป็นลำดับไป.

พระพุทธเจ้าทรงทราบดีว่า การที่จะเกณฑ์ให้ทุกคนมีความประพฤติดีถึงขนาดเหมือน ๆ กันทั้งหมด ย่อมเป็นไปไม่ได้ จึงได้สอนไว้ทั้งอย่างสูง อย่างกลาง และอย่างต่ำ. ด้วยเหตุนี้ ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็สอนให้รักษาศีล ๕ บ้าง ศีล ๘ บ้าง ถ้าเป็นสามเณร ก็ให้รักษาศีล ๑๐ เป็นภิกษุ ก็ให้รักษาศีล ๒๒๗.

ศีลอื่น ๆ จงยกไว้ มาพิจารณากันดูแต่เพียงศีล ๕ ซึ่งเป็นพื้น ๆ หรือที่เรียกว่า นิจศีล คือศีลซึ่งควรรักษาเป็นนิตย์ ก็จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๔ ที่สอนให้เว้นจากเบียดเบียนชีวิตสัตว์ ลักหรือทำลายทรัพย์สมบัติของผู้อื่น ผิดลูกผิดเมียผู้อื่น และพูดปดรวมทั้ง ๔ ข้อนี้ ล้วนสอนให้เว้นจากการทำที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่น เป็นการสอนให้เห็นอกเห็นใจกันและกันโดยยกตนขึ้นเทียบเคียงว่าเราชอบความสุข ไม่ปรารถนาจะให้ใครมาล่วงเกินเราฉันใด แม้คนอื่นสัตว์อื่นก็มีหัวใจเช่นเดียวกับเรา เมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่ควรเบียดเบียนกันและกัน ส่วนศีลข้อ ๕ นั้น สอนให้เว้นการดื่มเหล้าและของมึนเมาต่าง ๆ อันเป็นการเบียดเบียนตนเอง. ศีลข้อนี้ เป็นที่ขมขื่นของนักเลงเหล้าทั้งหลายยิ่งนัก บางคนถึงกับเวลารับศีลยอมรับหมดทุกข้อ พอถึงข้อ ๕ กลับนั่งประณมมือเฉยเสียก็มี อย่างไรก็ตาม การดื่มเหล้าเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองอย่างแท้จริง ตั้งต้นแต่ทำให้เสียทรัพย์จนถึงเป็นต้นเหตุให้ทำความชั่วต่าง ๆ ที่มนุษย์ธรรมดาไม่กล้าทำ.

คนที่มีเงินไม่พอใช้ เพราะเหตุใช้ไปในทางดื่มเหล้านั้นมีไม่น้อย คนที่ทำผิดทางอาญาเพราะฤทธิ์เหล้าก็มีเป็น

อันมาก. ด้วยฤทธิ์เหล้านี้ บุคคลอาจฆ่าพ่อฆ่าแม่ได้ทั้งสิ้น เพราะในเวลานั้นความรู้สึกผิดชอบทั้งหลาย ได้อยู่ภายใต้อำนาจเหล้าเสียหมดแล้ว บางคนเคยเป็นคนหงิมพูดน้อย แต่พอดื่มเข้าไปก็กลายเป็นคนพูดมากพูดพล่าม สมด้วยคำว่า "เหล้าพูด ไม่ใช่คนพูด เหล้าทำ ไม่ใช่คนทำ." เพราะฉะนั้น การเว้นเหล้า ก็คือการตัดต้นเหตุแห่งความชั่วต่าง ๆ ที่จะพึงทำอย่างไร้ความรู้สึกผิดชอบในเวลาเมา แล้วกลับเสียใจเมื่อสร่างเมา ตลอดจนประหยัดทรัพย์ของตนเอง.

บางคนอ้างว่า กินพอประมาณไม่เป็นไรนั้น ถ้าสังเกตดูให้ดีแล้วจะเห็นได้ว่า ทุกคนก็เริ่มต้นแก่น้อย หรือพอประมาณไปก่อนทั้งสิ้น เมื่อนานหนักเข้าความพอประมาณก็หมดไป เท่าไร ๆ ไม่พอดื่ม เท่าไร ๆ ไม่พอซื้อ นี้ก็คือความมากมาจากน้อย ความเคยมาจากหัด.

จะเห็นได้ว่า ทางพระพุทธศาสนา ไม่ได้จัดการดื่มเหล้าไว้ในกายทุจริตตรง ๆ เพราะอันที่จริงเพียงดื่ม ยังไม่ชื่อว่าเป็นทุจริต แต่เนื่องจากว่าเมื่อดื่มแล้ว จะเป็นต้นเหตุแห่งการทำความชั่วได้ทุกชนิด ฉะนั้น ท่านจึงสอนให้งดเว้น.[๑]

---

๑. อภิธัมมัตถวิภาวินี ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะกล่าวว่า อาจารย์บางพวกสงเคราะห์การดื่มสุราเข้าในกาเมสุมิจฉาจาร ซึ่งเป็นกายทุจริต เป็นความประพฤติผิดในกาม คือรส.

รวมความก็คือ ศีลนั้น คือข้อปฏิบัติเพื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่นและตนเอง ทำให้เป็นคนมีกายวาจางาม เพราะห่างไกลจากความชั่ว ทำให้โลกดำรงอยู่ได้ด้วยความสงบราบคาบ รู้จักเห็นอกเห็นใจกันและกัน ทำให้ความพยาบาทจองเวรของสัตว์โลกน้อยลง ท่านจึงจัดไว้เป็นธรรมะลำดับที่ ๒ ต่อจากทาน.

มีคำกล่าวว่า แสงจันทร์ ก็ไม่เย็นเท่าศีล เพราะแสงจันทร์ได้แต่เย็นตา แต่ศีลเย็นสงบเข้าไปถึงหัวใจแม่น้ำสำคัญ ๆ กี่สายก็ตาม ที่นับถือกันว่าล้างบาปได้ ต่อให้อาบวันละ ๓ ครั้งหรืออาบทั้งวัน ก็ล้างได้แต่มลทินภายนอกเท่านั้น ส่วนศีลย่อมล้างมลทินภายใน คือการประพฤติชั่วได้จริง ๆ ทำให้กายวาจาเรียบร้อย เพราะฉะนั้น แม่น้ำคือศีล จึงประเสริฐกว่าแม่น้ำทั้งปวง.

ผู้ให้ทานรักษาศีล ย่อมได้รับแต่ความสงบ จะมองไปทางไหนก็เต็มไปด้วยมิตรสหาย และผู้เมตตาอารี เป็นผู้ "มีขนตก" คือ ไม่ต้องขนพองสยองเกล้า เพราะกลัวภัยต่าง ๆ จากศัตรู ไม่ต้อง "คลุมศีรษะเดิน" เพราะกลัวใครจะจำหน้าได้ ด้วยเรื่องประพฤติชั่วต่าง ๆ. เป็นผู้แกล้วกล้าในสมาคม และเปิดเผยไม่ต้องระแวงว่าใครจะโจทท้วง ทั้งนี้

เพราะความชั่วนั้น ๆ ตนได้ละแล้วด้วยศีล เขาผู้นั้นจึงได้รับแต่ความสุข.

๓. สัคคะ

คำบาลีว่า "สคฺค" คำสํสกฤตว่า "สวรฺค" ไทยเราแผลงออกมาเป็น "สวรรค์" ตามความรู้สึกของคนทั่วไปพอเอ่ยถึงสวรรค์ก็เข้าใจกันทันทีว่า เป็นสถานที่ซึ่งเต็มไปด้วยความสุข มีเทพบุตรและเทพธิดาประจำอยู่ในวิมานของตน ๆ จะต้องการอะไรก็สำเร็จสมประสงค์ อิ่มเอมไปด้วยทิพยสมบัติ บริบูรณ์ไปด้วยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อันน่ารื่นรมย์ใจ. ทั้งนี้ ด้วยทุก ๆ ศาสนาล้วนพรรณนาถึงสวรรค์ไว้เป็นแนวเดียวกัน ต่างแต่ศาสนาใครก็ยกศาสดาจารย์หรือเทวดาของตน ว่าเป็นใหญ่ เป็นประธานของสวรรค์นั้น ๆ. ส่วนพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนสุดสิ้นลงเพียงสวรรค์ แต่สอนให้คนมีธรรมะของเทวดาของพรหม และบำเพ็ญตนเพื่อเป็นผู้ยิ่งกว่าเทวดาและพรหม โดยคุณธรรมสูงขึ้นไปก็มี คือเอาเรื่องสวรรค์มาเทียบให้เห็นว่า อยู่ในมนุษย์นี้ก็ได้ ด้วยยกความประพฤติขึ้นแยกคนให้เป็นต่าง ๆ เช่น คนสัตว์นรก คนสัตว์ดิรัจฉาน คนมนุษย์ คนเทวดา

คนพรหม คนอริยะ ชี้ให้เห็นง่าย ๆ ว่า คนเราอาจตกนรกหรือขึ้นสวรรค์ได้ทั้งเป็นด้วยความประพฤตินี้เอง.

คนที่ทำความงามความดีไว้ ย่อมได้รับความสุขความอิ่มใจตั้งแต่ยังมีชีวิตอยู่ จะเรียกว่าขึ้นสวรรค์ทั้งเป็นก็ได้ หากสวรรค์มีอยู่จริง คนทำความดีก็หวังได้ว่าจะไปสู่สวรรค์. แต่สวรรค์จะมีจริงหรือไม่ มิใช่ประเด็นที่จะพึงยกขึ้นพิจารณาในที่นี้ เพราะสวรรค์ไม่ใช่จุดประสงค์ของทางพระพุทธ-ศาสนา ดังจะได้กล่าวต่อไปในเรื่อง "โทษของกาม."

ยังมีทางสันนิษฐานเรื่อง สุคติ ทุคติ เทียบนรกสวรรค์ให้เห็นได้อยู่ทางหนึ่ง. เรื่องนรกสวรรค์จริง ๆ นั้น ท่านว่าผู้ทำใจให้เป็นสมาธิจนได้ทิพยจักษุแล้ว จึงเห็นได้ เพราะเป็นสถานที่มีขันธ์ธาตุอายตนะ แตกต่างไปจากของมนุษย์ จึงมิใช่วิสัยที่ตามนุษย์จะเห็นได้ แต่เมื่อรักจะพูดให้เห็นกันด้วยเหตุผล เราก็ต้องหาเหตุผลธรรมดาที่ปรากฏอยู่แก่ตาโลกมาพูดกัน และนั่นคือทางหนึ่งที่ผู้เขียนจะใช้สัน-นิษฐาน เทียบสุคติ ทุคติ กับนรกสวรรค์ ดังกล่าวแล้ว.

นักจิตวิทยาผู้หนึ่ง สันนิษฐานเรื่องคนตายแล้วเกิดด้วยยกเหตุผลเป็นต้นว่า การที่เด็กรู้จักดูดนมและแสดงความพอใจไม่พอใจ ด้วยการหัวเราะหรือร้องไห้ โดยไม่ต้องมี

ใครสั่งสอนเช่นนี้ แสดงว่าเด็กได้เคยผ่านการกระทำเช่นนั้นมาแล้วแต่ชาติก่อน. การที่คนเราเห็นกันเข้า รู้สึกชอบพอรักใคร่กันแต่แรก หรือโกรธเกลียดกันแต่แรก แสดงว่าคนนั้น ๆ เคยเป็นมิตร หรือเป็นศัตรูกันมาแล้วในชาติก่อน เด็กนักเรียนในชั้นหนึ่ง ๆ อาจมีความสามารถหรือพอใจในวิชาต่าง ๆ กัน นี้แสดงว่าเด็กนั้น ๆ เคยสนใจหรือชำนาญในวิชานั้นมาแล้วในชาติก่อนไม่เหมือนกัน เราไม่เคยเห็นคนบางคนมาก่อนเลย แต่บางทีพอเห็นเข้าก็นึกคลับคล้ายคลับคลาว่าเคยเห็น แท้จริงเราอาจรู้จักเขามาแต่ชาติก่อน.

มีอีกเรื่องหนึ่งเป็นข่าวที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ต่างประเทศและหนังสือพิมพ์เมืองไทยแปลลง คือเด็กหญิงคนหนึ่งในอินเดีย เมื่อโตขึ้นพอจำความได้ ก็ระลึกชาติได้ว่า เคยเกิดเป็นภรรยาของชายผู้หนึ่งอยู่ในตำบลนั้น ๆ ซึ่งห่างจากที่เกิดใหม่มาก จำต้องขึ้นรถไฟไป. เด็กนั้นจำได้ตลอดจนว่ามีบุตรกี่คนและชื่อไร ญาติผู้ใหญ่ของเด็กต้องการพิสูจน์ความจริง จึงเชิญบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งไปด้วย. ในการพาเด็กหญิงคนนั้นไปบ้านเดิม เขาให้ชี้สถานีรถไฟปลายทางเอาเอง และเมื่อขึ้นรถยนต์จากสถานีรถไฟไปลงที่บ้านเดิมอันตั้งอยู่ตรงนั้นตรงนี้ ก็ให้เด็กเป็นผู้

นำทั้งสิ้น. เด็กได้นำไปยังบ้านนั้นได้ถูกต้อง ซึ่งมีชายชื่อนั้นเคยมีภรรยาตายไปจริง ๆ เหล่านี้เป็นเหตุผลในเรื่องคนตายแล้วเกิดซึ่งพอจะถือเป็นหลักได้.

คำว่า คติ แปลว่า การไปหรือทางไป สุคติ คือทางไปที่ดี ทุคติ คือทางไปที่ไม่ดี. เมื่อยอมรับว่าคนและสัตว์ตายแล้วเกิดอีก การที่ไปเกิดนั้น จึงชื่อว่าเป็นคติอันหนึ่งของมนุษย์ ถ้าไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน หรือเกิดในฐานะที่ลำบากยากแค้นก็ดี มีอวัยวะพิการไปก็ดี ชื่อว่าเป็นทุคติสำหรับมนุษย์ผู้ตายนั้น. โดยตรงกันข้าม การเกิดในฐานะดี มีความสุขสำราญ ก็จัดเป็นสุคติ เมื่อสุคติหรือทุคติมีอยู่เห็น ๆ เช่นนี้ ผู้ทำความดีความชั่วไว้ นอกจากจะขึ้นสวรรค์ลงนรกในชีวิตของตนแล้ว แม้ตายไปเมื่อเกิดอีกก็แน่แท้ว่า จะสู่สุขคติและทุคติตามกรรมที่ตนทำไว้แต่ปางก่อน. นี้เป็นเหตุผลเรื่องสุคติ ทุคติ ที่เห็นได้จริง ๆ เทียบเคียงกับเรื่องนรกสวรรค์ ที่ยังพิสูจน์ด้วยพูดอย่างเดียวไม่ชัด.[๑]

---

๑. แม้เราจะพิสูจน์เรื่องสวรรค์แท้ ๆ เพียงพูดกันเท่านั้นได้ แต่ก็มีทางสันนิษฐานให้เห็นสวรรค์นรก โดยเทียบ สุคติ ทุคติ ที่ปรากฏแก่ตาได้โดยไม่ต้องยืนกรานอยู่เพียงว่า "สวรรค์ในอก นรกอยู่ในใจ" เพราะนั้นพิสูจน์ได้เพียงชาติปัจจุบันเท่านั้น แต่ที่พูดนี้พิสูจน์ถึงชาติต่อ ๆ ไปด้วย.

แน่นอนทีเดียว ผู้ให้ทานและรักษาศีล ไม่แต่จะประสบสุขในชาตินั้นเท่านั้น แม้ตายแล้วเกิดอีก ก็เกิดในฐานะที่สมบูรณ์พูนสุข และหากสวรรค์มีจริง ก็ต้องเกิดในสวรรค์.

สุขต่าง ๆ ในโลกนี้ ที่น่าชื่นอกชื่นใจใด ๆ สุขนั้น ๆ อันผู้เกิดมาในฐานะดี เพราะทำเหตุดีไว้ในกาลก่อน ย่อมได้ประสบอย่างบริบูรณ์ เรายังไม่เคยเห็นสวรรค์ที่แท้จริง ก็พอจะเทียบเคียงสวรรค์ที่เห็น ๆ อยู่นี้ได้.

๔. กามาทีนพ

มนุษยโลกก็ดี สวรรค์ซึ่งเรียกว่าเทวโลกก็ดี ท่านจัดเป็นกามภพ. จิตใจของมนุษย์และเทวดาในกามภพนี้ ยังวนเวียนท่องเที่ยวอยู่ด้วยเรื่องกามเป็นพื้นภูมิแห่งจิต ของผู้เกิดในกามภพที่ยังไม่บรรลุมรรคผล ท่านจึงเรียกว่า กามาวจรภูมิ. [ตามหลักอภิธรรม ภพกับภูมิต่างกัน : ภพเป็นที่อยู่ของสัตว์. ภูมิเป็นที่อยู่ของจิต. แต่ในที่ทั่วไป ภูมิหมายถึงที่อยู่ของสัตว์ก็มี เช่นอบายภูมิ].

เมื่อความสุขในกามเป็นสุขที่น่าชื่นอกชื่นใจของมวลมนุษย์และเทวดาในกามภพเช่นนี้ จึงเห็นได้ว่ายอดแห่ง

ความปรารถนาของผู้เกิดในกามภพ ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่ากาม คือสิ่งที่น่าใคร่.

ควรพิจารณาคำว่า กาม ให้เป็นที่เข้าใจกันเสียก่อน กามซึ่งแปลว่า สิ่งที่น่าใคร่ นั้น แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ กิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุใคร่ ๑ วัตถุกาม พัสดุหรืออารมณ์ที่น่าใคร่ ๑.

ผู้ที่ประสบความสุขอย่างสูงในกามภพ ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าความเพลิดเพลินยินดี หรือกำหนัดหลงใหลในอารมณ์ที่ตนพอใจปรารถนา. อารมณ์อันนั้น คือสิ่งที่เห็นได้ด้วยตา ๑ ฟังได้ด้วยหู ๑ ดมได้ด้วยจมูก ๑ ลิ้มได้ด้วยลิ้น ๑ ถูกต้องได้ด้วยกาย ๑ เรียกสั้น ๆ ว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ. ความปรารถนาของคนโดยมากหรือทั้งหมดก็คืออะไรที่เป็นของตัว ไม่ว่าบุตรภรรยาหรือสามี ตลอดจนเครื่องใช้ไม้สอยก็ชอบที่งาม ๆ ตา. เสียงที่ได้ยินก็ชอบแต่ที่ไพเราะหรือสรรเสริญเยินยอ. กลิ่นก็ชอบที่หอม. รสก็ชอบที่อร่อยหรือแปลก ๆ. สิ่งที่ถูกต้องก็ชอบที่นิ่มนวล. การแต่งตัวสวยงาม ก็เพื่อให้ต้องตาคนอื่นหรือเพื่ออวดความสวย ซึ่งเจ้าของนึกว่าตัวมีอยู่ ดังนี้เป็นต้น. ตามที่กล่าวมาแล้ว ก็พอเห็นได้ถึงการที่มนุษย์หรือแม้เทวดาจริง ๆ พา

กันชมชื่นอยู่ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งยวนใจให้เคลิบเคลิ้มใหลหลง. มนุษย์อยากไปสวรรค์ก็ด้วยนึกว่า สวรรค์คงมีอารมณ์ที่ดีเลิศขึ้นไปกว่าของมนุษย์ แม้เทวดาเองก็ไม่อยากจากสวรรค์ เพราะเสียดายรูปเสียงเป็นต้นที่เป็นทิพย์ แต่สวรรค์ในชีวิตของมนุษย์หรือสวรรค์จริง ๆ ของเทวดาก็ดี มีอะไรที่แน่นอนบ้าง อารมณ์ต่าง ๆ ที่คิดกันว่าเป็นสุขนั้น ล้วนมีอยู่เป็นอยู่ชั่วขณะเท่านั้น แม้จะไม่ทำลายหายสูญไปจากเราก่อน เราก็คงจะต้องตายจากอารมณ์เช่นนั้นไปก่อน. ความสุขสำราญที่ปรากฏในโลกเป็นสุขที่ลวงใจ เพราะเป็นกามสุข คือสุขเพราะเรารักใคร่ใหลหลง เมื่อสิ่งนั้น ๆ แปรผันไป ก็ทำให้เศร้าโศกระทมตรมตรอม. คนที่มีแล้วก็ไม่รู้จักพอ แสวงหามาได้ยังต้องกังวลกลัวจะถูกช่วงชิง. สงครามในกามภพนี้ ทั้งที่มีมาแล้ว ทั้งที่กำลังมีและจะมีต่อไป ย่อมเกิดเพราะกามทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้ว่าการต่อสู้เพื่อแย่งชิงผู้หญิงของชายหนุ่ม ที่เป็นเหตุถึงตายหรือถูกลงโทษนั้น ก็มีกามเป็นเหตุ. การต่อสู้ระหว่างประเทศต่อประเทศเพื่อความเจริญของฝ่ายตน หรือเพื่อช่วงชิงสมบัติพัสดุและดินแดน ด้วยมุ่งหวังความสุข หรือป้องกันไม่ให้ความสุขนั้นหมดสิ้นไปของแต่ละฝ่าย ก็มีกามเป็น

เหตุ หรือมิเช่นนั้น ตั้งหน้าแสวงหาทรัพย์มาได้แล้ว ยังไม่ทันได้ใช้จ่ายแสวงหาความสุข ทรัพย์นั้นก็พินาศไปเสียเพราะโจรภัยอัคคีภัยบ้าง พอจะหาความสุขได้ก็ตายเสียบ้าง. เทวดาทั้งหลายซึ่งปรากฏในที่มาต่าง ๆ พรรณนาไว้ ก็ครองสุขไปได้ชั่วที่ทำความดีไว้ ครั้นหมดบุญก็ไปเกิดในที่อื่นต่อไปอีก บางทีทำไว้ทั้งดีและชั่ว ผลความดีนำให้ไปเกิดเป็นเทวดาก่อน ครั้นหมดความดีแล้ว ผลของความชั่วก็สนองนำให้ไปเกิดเป็นสัตว์นรกอีกก็มี. กามทำให้คนลืมตัวลืมตาย ทำให้รู้สึกเป็นสุขชั่วครู่ชั่วยาม แล้วก็ทำทุกข์ให้มาก เพราะทำให้เกรงสิ่งที่ตนรักชอบนั้น ๆ จะแปรผันพินาศหรือเปลี่ยนมือไปเป็นของคนอื่น. กามทำให้คนมัวเมาหลงใหลใฝ่ฝัน อย่างที่ว่าแม้ลืมตาก็เหมือนหลับตา กลายเป็นคนไม่ถือเหตุผล ทำให้คนแย่งดีชิงดี อิจฉาริษยาปองร้ายกัน และข้อสำคัญที่สุด คือทำให้คนเห็นสุขในทุกข์. ทำให้คนเวียนว่ายตายเกิด จนบ้าง มีบ้าง ตกนรกบ้างขึ้นสวรรค์บ้าง เป็นสัตว์บ้าง เป็นมนุษย์บ้าง ไม่พ้นไปจากสังสารวัฏได้.

เมื่อฐานะหรือสภาพตามเป็นจริงของสวรรค์ กามสุขทั้งของมนุษย์และเทวดา ไม่มีความแน่นอนอะไร มีแล้วก็

ไม่มี มีแล้วก็เอาไว้เป็นของตัวไม่ได้ ต้องตายหรือจุติ ทิ้งสมบัติคือรูปเสียงเป็นต้นไว้เป็นของคนอื่นอีกต่อไป เช่นนี้กามสุขจึงไม่ผิดอะไรกับการเกาขอบแผลที่คัน หรือการเกาของคนเป็นโรคผิวหนัง ขณะที่เกาอยู่ก็เพลดเพลิน ครั้นเกาเสร็จแล้วก็เจ็บปวดหรือแสบร้อน ทั้งนี้ก็ด้วยกามสุขนั้นเป็นสุขเจือด้วยอามิสคือเหยื่อล่อให้ลุ่มหลง โดยมีทุกข์ปนอยู่คั่นอยู่ไม่ว่างเว้น.

การบูชายัญของคนสมัยโบราณ เพื่อให้เทวดาชอบก็ดี เพื่อให้เกิดเป็นเทวดาก็ดี ล้วนมีจุดประสงค์จะชมเชยกามสุขมีรูปเสียงเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ท่านชฎิลอุรุเวลกัสสปะซึ่งแต่เดิมนิยมบูชายัญมุ่งไปสวรรค์ พอมาพบพระพุทธเจ้าได้ฟังพระธรรมเทศนาเกิดเลื่อมใสเลิกลัทธินั้น จึงประกาศแก่ประชุมชนมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุขว่า ยัญทั้งหลายสรรเสริญ กาม ผู้หญิง เป็นอย่างสูง เพราะฉะนั้น ท่านเห็นว่า เป็นมลทินจึงเลิกเสีย มาทำตามโอวาทของพระ-พุทธเจ้า ซึ่งแนะนำให้หาความสงบโดยออกจากกาม เป็นความสุขอย่างที่เรียกว่าสันติสุข.

ดั่งกล่าวมานี้ ก็เห็นได้แล้วว่า สวรรค์ไม่ใช่ของดีอะไรนักเพราะดีไม่ยั่งยืน ในตำนานของศาสนาต่าง ๆ เอง

ก็ยังมีเทวดารบราฆ่าฟันอิจฉาริษยากัน หรือสาปแช่งกัน แย่งกันเป็นเจ้าเป็นใหญ่ เพราะเหตุนั้น ข้อซึ่งกล่าวไว้ในบทว่าด้วย สัคคะ คือ สวรรค์ ว่า **"พระพุทธศาสนาไม่ถือสวรรค์เป็นสำคัญ หรือเป็นจุดประสงค์อย่างสูงสุด"** นั้น พึงทราบดังแสดงไว้ในเรื่องกามาทีนพนี้.

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องทานและศีลแล้วพรรณนาอานิสงส์ของทานศีล ด้วยยกสวรรค์ขึ้นแสดงให้ฟูใจแล้ว จึงพรรณนาโทษของกาม ชี้ให้เห็นว่า แม้สุขในสวรรค์ก็ไม่แน่นอนดังกล่าวมานี้ ในลำดับต่อไปพระองค์จึงตรัสเรื่องเนกขัมมานิสงส์ คือผลดีของการออกจากกามหรือของการออกบวช.

๕. เนกขัมมานิสงส์

ความเวียนว่ายตายเกิด เสวยสุขบ้างทุกข์บ้าง และโดยมากเสวยทุกข์ เพราะคนทำความชั่วมากกว่าความดี ผลแห่งความชั่วจึงส่งให้ประสบทุกข์ต่าง ๆ ดังที่เห็น ๆ กันอยู่ทุกวันนี้ เรียกวัฏฏสงสาร แปลว่า "การท่องเที่ยวในวงกลม."

วงกลมนี้ ดาดไว้ด้วย ความเกิด ความแก่ และความตาย. ใครจะวิเศษพิสดารอย่างไร ถ้ายังมีกิเลสอยู่ ก็

ไม่พ้นวงกลมนี้ไปได้. ใคร ๆ เหล่านั้น จึงพากันท่องเที่ยวไปภายในวงกลม ซึ่งเวียนต่อกันเป็น ๓ เปลาะ คือ กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม กรรมเป็นเหตุให้เกิดผลของกรรม ซึ่งเรียกว่าวิบาก วิบากเป็นเหตุให้เกิดกิเลส เรียกสั้น ๆ ว่า กิเลสวัฏ ๑ กัมมวัฏ ๑ วิปากวัฏ ๑. เวียนวนหรือวงทั้ง ๓ นี้ ติดเนื่องกันเป็นวงกลมใหญ่ เป็นที่ท่องเที่ยวไม่รู้จักจบสิ้น ไม่มีที่สุด เพราะเมื่อเวียนตายแล้ว ก็เวียนเกิดและแก่เจ็บตายต่อไปอีก. เกิดแล้วก็ต้องกังวลเป็นทาสของร่างกายด้วยการหาอาหารมาเลี้ยงดู หาเครื่องนุ่งห่มที่อยู่ที่อาศัยตลอดจนหยูกยาเมื่อเจ็บไข้. ต้องทะเยอทะยานขวนขวายมาบำรุงปรุงเปรอร่างกายนี้ ตั้งแต่เกิดจนกว่าจะตายไป. ต้องคอยออกเจ็บร้อนแทน เมื่อมีใครมาด่าว่าหรือติเตียนร่างกายนี้ ซึ่งสมมติเรียกกันว่า นายนั่น นางนี่เป็นต้น. ท่ามกลางแดดอันแรงร้อนหรือลมฝนอันแรงกล้า ก็ต้องทนตรากตรำทำงานเพื่อดำรงร่างกายนี้ไว้ งานหนักเท่าหนัก แม้จะเป็นข้าทาสเขาก็ต้องยอมทน เพื่อแลกกับความอิ่มท้อง แม้จะลำบากตรากตรำเพื่อเลี้ยงตัวเองทุกวันทุกคืนไป และบางคนยังมิหนำต้องลำบากตรากตรำเพื่อเลี้ยงดูลูกเมียพ่อแม่อีก แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ สัตว์ทั้งหลายพากันเป็นทาสอย่าง

ต่ำที่สุดของร่างกายนี้. แต่ร่างกายก็หาคงทนอยู่เรื่อยไปสมดั่งปรารถนาไม่ เมื่อถึงวาระก็หยุดเคลื่อนไหว เปื่อยเน่า ทิ้งความอาลัยและสังเวชไว้แก่เจ้าของร่างกายอื่น ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่. มิใยที่ใครจะรักใคร่หรือหลงใหลใฝ่ฝัน, มิใยที่เจ้าตัวจะยอมเป็นทาส แม้ด้วยขโมยของคนอื่นมาเลี้ยง. ร่างกายนี้ก็คงเวียนไปสู่ความทรุดโทรมแตกดับโดยไม่พะวงสิ่งใดเลย. กี่ร้อยปีกี่โกฏิปีล่วงไปแล้ว และที่จะผ่านมาถึงข้างหน้ามนุษย์และสัตว์ก็คงตะเกียกตะกายเวียนวนอยู่ในวงกลม เปลี่ยนจากเกิดเป็นแก่ เจ็บ ตาย แล้วก็เกิดใหม่อีก บางชาติเป็นคน บางชาติอาจเป็นสัตว์ หรือบางชาติเป็นเศรษฐี แต่บางชาติอาจเป็นขอทานที่ไม่มีใครเหลียวแล. เพราะฉะนั้นความสุขในวงกลมนี้ ซึ่งหาได้ยากกว่าความทุกข์ จึงเป็นของจอมปลอมลุ่ม ๆ ดอน ๆ เสียยิ่งแล้ว.

คนที่คิดเห็นดั่งนี้บางคน เช่นพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเสวยสุขสมบัติ หรือยสกุลบุตรผู้ถูกแวดล้อมบำเรอด้วยกามคุณอันน่าเจริญตาและเจริญใจ มีนารีแต่ล้วนรุ่นขับร้องบรรเลงดนตรีให้เคลิบเคลิ้ม มีปราสาทและทรัพย์สมบัติอันยิ่งด้วยค่า แต่ท่านก็ยังมีเวลาหนึ่งที่เห็นสิ่งเหล่านี้ดุจป่าช้า

เห็นนารีทั้งหลาย ซึ่งหลับระเนระนาดอยู่ดั่งซากศพ. ทั้งนี้ก็ด้วยเห็นความไม่แน่นอนของกามสุขนั่นเอง.

ความวนเวียนเหล่านี้ เปรียบเหมือนความมืด ถ้าหาหนทางให้เกิดแสงสว่างได้ ก็เท่ากับหาหนทางทำให้พ้นออกไปได้. ท่านจึงกล่าวว่า สิ่งทั้งหลายย่อมมีคู่กันในทางตรงกันข้าม คือมีมืดมีสว่าง มีเย็นมีร้อน และเมื่อมีวนเวียนมีทุกข์ ก็ต้องมีหยุดเวียนพ้นทุกข์ได้ พระพุทธเจ้าทรงดำริเช่นนี้ จึงสละสมบัติทั้งปวงออกผนวช เมื่อเป็นผู้ออกจากกามทั้งกายและใจ แล้วอบรมจิตและปัญญาให้เจริญเต็มที่ ก็ได้ลุถึงความเป็นผู้ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป เพราะไม่มีกิเลสอันจะเป็นเหตุให้ทำกรรมหรือเสวยผลของกรรม ซึ่งเป็นวงกลมดั่งแสดงมาแล้ว.

การออกบวช, บวช แปลว่า เว้นทั่ว คือเว้นจากความชั่วทางกาย วาจา ใจ และไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณอีก เป็นอุบายที่จะให้สงบได้ง่ายกว่าครองเรือน เพราะครองเรือนยังพัวพันด้วยห่วงต่าง ๆ มีลูกเมียทรัพย์สมบัติเป็นต้น. เมื่อเป็นผู้สงัดจากกามทั้งกายใจด้วยการฝึกหัดจิต อบรมจิตให้เกิดปัญญาตามแนวที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและบัญญัติไว้

แล้ว ย่อมเป็นเหตุให้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการ ซึ่งเป็นธรรมสูงสุดทางพระพุทธศาสนา. เป็นเหตุให้พ้นจากความเวียนว่ายตายเกิด ไม่ต้องถูกกักขังอยู่ในวงกลมที่เต็มด้วยเกิดแก่เจ็บตายนั้น อีกต่อไป.

บทที่ ๓

อริยสัจ

ครั้นพระพุทธเจ้า ทรงแสดงอนุบุพพีกถา พรรณนาเรื่องทาน ศีล สวรรค์ โทษหรือความต่ำทรามของกาม ชี้แจงให้ฟังซาบซึ้งในหลักเบื้องต้นแห่งศาสนาของพระองค์ จนกระทั่งมาสิ้นสุดลงที่การออกบวชแล้ว ในลำดับต่อไปจึงนำธรรมะคืออริยสัจ ๔ ประการ ซึ่งทำให้ผู้ค้นพบคนแรกถูกขนานนามว่า "พระสัมมาสัมพุทธเจ้า" มาแสดงให้ฟัง. เหตุนั้น อริยสัจจึงมีชื่อพิเศษอีกอย่างหนึ่งว่า "สามุกกังสิกะ" แปลว่า "ธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงเบิดหงายขึ้นได้เอง"

เป็นอันฟังได้ว่า ผู้จะได้สดับเรื่องอริยสัจ ถ้าไม่เป็นนักบวชอยู่แล้ว ก็จะต้องได้ฟังเรื่องการบวชเสียก่อน เพราะอริยสัจเป็นธรรมะสำหรับผู้ออกจากกามปฏิบัติศึกษาให้ตรัสรู้แล้ว ไม่กลับสู่วงกลม คือวัฏฏะอีกต่อไป. ฉะนั้น ในการซ้อมความเข้าใจแก่ผู้ฟังด้วยอนุบุพพีกถา พระองค์จึงจบลงโดยกล่อมใจ ให้เห็นดีในการบวชแล้วจึงนำอริยสัจธรรมอันสูงสุด ซึ่งคู่ควรแก่นักบวชมาแสดงให้ต่อเนื่องกันไป เป็นการเลื่อนความเข้าใจของผู้ฟังขึ้นเป็นชั้น ๆ.

หลักฐานที่แสดงเรื่องอริยสัจ โดยละเอียดมีเป็นอันมากในพระไตรปิฎก แต่ในการเขียนเรื่องนี้จะยึดหลักตามพระสูตร ๓ สูตร คือ ๑. ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร[๑] ๒. มัคควิภังคสูตร[๒] ๓. สัจจวิภังคสูตร[๓] เพราะเห็นว่า แม้จะมีหลักฐานอื่น ๆ อีก ก็ไม่สำคัญยิ่งไปกว่าหลักสำคัญในพระสูตรทั้ง ๓ นี้ ส่วนข้อความเบ็ดเตล็ดก็จะเก็บจากที่มาต่าง ๆ บ้าง ความเข้าใจของตนเองบ้างประกอบกัน.

วิเคราะห์ศัพท์อริยสัจ

คำว่า อริยสัจ [ฝ่ายมหายาน ใช้ศัพท์สำสกฤตว่า อารยสัตย์] แยกออกเป็น อริย + สัจจ อริย แปลว่า ประเสริฐ ว่าพระอริยะเจ้า ว่าไปจากข้าศึก [อริ = ข้าศึก ย = ไป] สัจจ แปลว่า ของจริง เมื่อรวมกันเข้าจึงแปลว่า[๔] "ของจริงอย่างประเสริฐ" "ของจริงที่ทำคนให้เป็นพระอริยเจ้า" "ของจริงของพระอริยเจ้า" หรือ "ของจริงไปจากข้าศึก" คำใดคำหนึ่งสุดแต่ประสงค์.

ที่แปลว่า ของจริงอย่างประเสริฐ อธิบายว่า อริยสัจ

---

๑. มหา. วินัย. ๔/๑๗. ๒. สํ. มหา. ๑๙/๑๐. ๓. ม อุปริ. ๑๔/๔๔๙

๔. บางท่านแปล อริยสัจว่า ของจริงแท้ โดยอธิบายว่า จริงอย่างไม่กลับกลอก.

ทั้ง ๔ นั้น แสดงเหตุและผลโดยลำดับ คือแสดงทุกข์ซึ่งเป็นผลอย่าง ๑ แล้วก็สาวหาเหตุต่อไปว่า ทุกข์นั้นมิได้เกิดขึ้นลอย ๆ หากเกิดขึ้นเพราะเหตุคือตัณหานี้เป็นส่วนแสดงเหตุ. ครั้นแล้วแสดงผลต่อไปอีกว่า ความดับไปโดยไม่เหลือแห่งตัณหา คือความดับทุกข์มีอยู่ ในลำดับต่อไปจึงแสดงเหตุว่า การดับตัณหาได้นั้น ย่อมมีเพราะเหตุคือการปฏิบัติตามมรรค หรือทางซึ่งมีองค์ประกอบ ๘ อย่าง. รวมความก็คือ แสดงผล คือทุกข์ ๑ เหตุแห่งทุกข์ ๑ ผลคือความดับทุกข์ ๑ เหตุคือการปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ ๑ ของจริงทั้ง ๔ ข้อนี้แสดงตามเหตุผล และเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ ทำให้ผู้กำหนดรู้และปฏิบัติกระทำให้แจ้ง เป็นคนประเสริฐซึ่งแม้จะมีของจริงอย่างอื่นอีกในโลกนี้ ก็ดีไม่เท่าของจริงทั้ง ๔ อย่างนี้ จึงแปลอริยสัจได้ว่า ของจริงอย่างประเสริฐ.

ที่แปลว่า ของจริงที่ทำคนให้เป็นพระอริยเจ้านั้น อธิบายว่า ผู้ใดมากำหนดรู้ทุกข์ข้อต้น แล้วละเหตุแห่งทุกข์ข้อ ๒ กระทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ข้อ ๓ และเจริญการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ข้อ ๔ โดยบริบูรณ์สิ้นเชิงแล้ว ผู้นั้นย่อมเป็นพระอริยเจ้า สิ้นกิเลสอันเป็นเหตุเดือดร้อนใน

โลก. ฉะนั้น อริยสัจจึงแปลได้ว่า ของจริงที่ทำคนให้เป็นพระอริยเจ้า.

ที่แปลว่า ของจริงของพระอริยเจ้านั้น อธิบายว่า ผู้จะเป็นพระอริยเจ้าได้ ก็ต้องรู้อริยสัจทั้ง ๔ นี้อย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้ปฏิบัติตามกิจในอริยสัจมาแล้ว จึงเป็นได้. มีทางแย้งว่า เป็นของจริงของปุถุชนบ้างไม่ได้หรือ ? แก้ว่า เมื่อปุถุชนทำกิจบริบูรณ์ในของจริงเหล่านี้แล้ว ก็กลายเป็นพระอริยเจ้าไป ไม่เป็นปุถุชนอีก. ฉะนั้น ปุถุชนจึงเป็นเจ้าของอริยสัจทั้ง ๔ ไม่ได้ เพราะเมื่อเป็นเจ้าของได้เมื่อใด ความเป็นปุถุชนก็หายไป กลายเป็นพระอริยเจ้าเมื่อนั้น อริยสัจจึงแปลได้อีกอย่างหนึ่งว่า ของจริงของพระอริยเจ้า.

ที่แปลว่า ของจริงไปจากข้าศึกนั้น อธิบายว่าอริยสัจเป็นของจริงที่ทำผู้ตรัสรู้ให้เป็นผู้สิ้นข้าศึกคือกิเลส ไม่คลุกคลีด้วยกิเลสอีกต่อไป จึงแปลไว้เช่นนั้น.

จำนวนและกิจแห่งอริยสัจ

อริยสัจ ๔ คือ :–

๑. ทุกข์ ความไม่สบาย ...ผล

๒. สมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด ...เหตุ

๓. นิโรธ ความดับทุกข์ ...ผล

๔. มรรค หนทางให้ถึงความดับทุกข์ ...เหตุ

กิจคือสิ่งที่ควรทำในอริยสัจ มี ๔ ดังนี้ :–

๑. ทุกข์ ควรกำหนดรู้.

๒. สมุทัย ควรละ.

๓. นิโรธ ควรทำให้แจ้ง.

๔. มรรค ควรเจริญคือทำให้เกิดให้มีขึ้น.

[ดูอธิบายละเอียดในบทที่ ๔]

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ?

จากหลักฐานที่พระพุทธเจ้า ประกาศอย่างเปิดเผยแก่พระเบญจวัคคีย์ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มีว่า :–

"ภิกษุทั้งหลาย ! ความเห็นด้วยญาณ [ปัญญา] ตามเป็นจริง มีรอบ ๓[๑] มีอาการ ๑๒[๒] ดังกล่าวมานี้ ในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ของเรายังไม่บริสุทธิ์ดีตราบใด.

---

๑. รอบ (ปริวัฏ) ๓ คือ สัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ. ความหยั่งรู้ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้ทุกข์เกิด นี้ความดับทุกข์ นี้ทางให้ถึงความดับทุกข์ เรียก สัจจญาณ แปลว่า ญาณหยั่งรู้ของจริง. ญาณหยั่งรู้ว่า ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้, สมุทัยนี้ควรละ, นิโรธนี้ควรทำให้แจ้ง, มรรคนี้ควรทำให้เกิดมี, เรียก กิจจญาณ แปลว่า ญาณหยั่งรู้กิจที่ควรทำ. ญาณหยั่งรู้ว่า ทุกข์นี้เรากำหนดรู้แล้ว, สมุทัยนี้เราละแล้ว, นิโรธนี้เราทำให้แจ้งแล้ว, มรรคนี้เราทำให้เกิดมีแล้ว, เรียกกตญาณ แปลว่า ญาณหยั่งรู้กิจที่ทำเสร็จแล้ว.

๒. ญาณ ๓ เป็นไปในอริยสัจ ๔ จึงเป็นอาการ ๑๒ [๔ × ๓ = ๑๒]

"ภิกษุทั้งหลาย ! ตราบนั้น เรายังไม่ยืนยันเลยว่า เป็นผู้ตรัสรู้ยิ่ง ซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก ทั้งมารและพรหม ในประชาทั้งสมณะและพราหมณ์ ทั้งเทวดาและมนุษย์.

"ภิกษุทั้งหลาย ! ความเห็นด้วยญาณตามเป็นจริงมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดังกล่าวมานี้ ในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเราบริสุทธิ์ดีแล้วเมื่อใด.

"ภิกษุทั้งหลาย ? เมื่อนั้น เราจึงยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้ยิ่ง ซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก ทั้งมารและพรหม ในประชาทั้งสมณะและพราหมณ์ทั้งเทวดาและมนุษย์."

เพียงอ้างหลักฐาน ซึ่งเป็นภาษิตของพระพุทธเจ้าเองเช่นนี้ เราย่อมเข้าใจได้ทันทีว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ ๔ จึงได้ปฏิญญาพระองค์ว่า ตรัสรู้แล้ว เพราะ-ฉะนั้น ในการตอบปัญหาเรื่องพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เราไม่จำเป็นต้องกล่าวให้มากว่า นักปราชญ์คนนั้นสันนิษฐานอย่างนี้ หรือนักปราชญ์คนโน้นได้กล่าวไว้อย่างนั้น. ไม่มีใครรู้ดีไปกว่าพระพุทธเจ้าเลย ว่าพระองค์ตรัสรู้อะไร. จึงเป็นอันว่า ถือตามหลักฐานจากพระโอษฐ์ของพระองค์ ซึ่ง

นำมาแปลไว้ข้างบนนั้นแห่งเดียว ก็เป็นอันพึ่งได้สนิทโดยไม่ต้องพึ่งจาก "โอษฐ์" ของผู้อื่น.

อริยสัจคืออะไร ?

หนังสือที่เขียนตลอดทั้งเรื่องนี้ ขึ้นอยู่แก่ข้อความอันเป็นปัญหาเพียง ๒-๓ คำที่ว่า อริยสัจคืออะไร ? เท่านั้น.

ผู้อ่านโดยลำดับมาแต่ต้น แม้ไม่เคยใส่ใจในเรื่องอริยสัจเลย. ก็พอจะเก็บใจความตอบได้เองว่าอริยสัจคืออะไร ? แต่เพื่อที่จะไม่ให้ผู้อ่านต้องเก็บใจความเอาเอง จึงเก็บมาเรียงไว้ให้ย่อ ๆ ดังนี้ :-

ก. โดยคำแปล อริยสัจ คือ :-

๑. ของจริงอย่างประเสริฐ.

๒. ของจริงที่ทำคนให้เป็นพระอริยเจ้า.

๓. ของจริงของพระอริยเจ้า.

๔. ของจริงไปจากข้าศึก.

๕. ของจริงแท้. [อย่างใดอย่างหนึ่ง]

ข. โดยจำแนก อริยสัจ คือ :-

๑. ทุกข์ ... ความไม่สบาย.

๒. สมุทัย หรือเรียกว่า ทุกขสมุทัย... เหตุให้ทุกข์เกิด.

๓. นิโรธ ,, ทุกขนิโรธ ..... ความดับทุกข์.

๔. มรรค ,, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา... ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

ค. โดยเหตุผล อริยสัจ คือ :–

๑. เหตุผล เรื่องทุกข์	ประกอบกัน
๒. เหตุผล เรื่องความดับทุกข์	

อริยสัจไม่ใช่มองในแง่ร้าย

บางคนอาจเข้าใจว่า ธรรมะเรื่องอริยสัจเป็นเรื่องมองโลกในแง่ร้าย (Pessimistic) คือไม่ว่านามหรือรูปส่วนไหน ล้วนถูกชี้ให้เห็นเป็นทุกข์ไปสิ้น. แต่พึงสังเกตว่าอริยสัจได้ชี้แง่ดีไว้ในที่สุด ไม่ได้สอนให้สิ้นหวังแต่ประการใด ทั้งข้อปฏิบัติที่ให้ไว้เพื่อบรรลุความสุขอย่างแท้จรงนั้นก็ประกอบด้วยเหตุผลและปฏิบัติตามได้. ถ้ากล่าวอีกอย่างหนึ่ง อริยสัจสอนคนให้ประสบบรมสุข ด้วยให้ขุดรากความทุกข์ทั้งปวงทิ้งเสียนั่นเอง เหมือนการทำให้คนไข้เป็นปรกติสุข ก็ต้องค้นหาสมุฏฐานของโรคแล้วกำจัดเสียฉะนั้น.

บทที่ ๔

อริยสัจโดยพิสดาร

๑. ทุกข์

คำว่า "ทุกข์" แม้จะเป็นภาษาบาลี แต่เราใช้เป็นภาษาไทยเสียจนชิน พอพูดก็เข้าใจความทันที เมื่อแปลออกไปเสียอีก จะกลับทำให้ความอ่อนไป.

กล่าวโดยวิเคราะห์ศัพท์ คำว่า ทุกข์ [สํสกฤตเป็น ทุขะ] แยกดั่งนี้ :–

ทุ [ก] = ยาก ขะ ออกจาก ขมะ = ทน แปลว่า ทนได้ยาก. แต่บางท่านแยกว่า

ทุ [ก] = ยาก ขะ = ไป แปลว่า ไปยาก.

กล่าวโดยความหมาย คือความไม่สบายกายไม่สบายใจ หรือความบีบคั้นให้ลำบาก, ความเป็นของถูกปรุงแต่งขึ้นจากเหตุ จึงต้องแตกสลายพินาศไปเป็นธรรมดา, ความเป็นของเผาลนให้เดือดร้อน และความแปรผันไปไม่ทนอยู่ได้. กล่าวโดยจำนวนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรมี ๑๑ คือ :–

๑. ชาติ ความเกิด | จัดเป็น สภาวทุกข์ ทุกข์
๒. ชรา ความแก่ | โดยสภาพ หรือทุกข์
๓. มรณะ ความตาย | ประจำ

ส่วนอีก ๘ ข้อต่อไปนี้จัดเป็น ปกิณณกทุกข์ คือ ทุกข์เบ็ดเตล็ด หรือทุกข์จร :–

๔. โสกะ ความแห้งใจ

๕. ปริเทวะ ความพิไรรำพันหรือระทมใจ

๖. ทุกข์ ความไม่สบายกาย

๗. โทมนัส ความไม่สบายใจ

๘. อุปายาส ความคับแค้นใจ

๙. อัปปิยสัมปโยค พบเห็นสิ่งที่ไม่รักใคร่

๑๐. ปิยวิปปโยค พลัดพรากจากสิ่งที่รักใคร่

๑๑. อิจฉิตาลาภะ ปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้น

เมื่อแสดงทุกข์เหล่านี้แล้ว ตรัสสรูปว่า "สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา" โดยย่ออุปาทานขันธ์[๑] ๕

---

๑. อุปาทานขันธ์ ๕ คือ ๑. รูปสิ่งที่ธาตุ ๔ ประชุมกันเป็นกาย ๒. เวทนา ความรู้สึกสุขทุกข์หรือเฉย ๆ ๓ สัญญา ความจำได้หมายรู้ ๔. สังขาร ความคิดหรือเจตนา ๕. วิญญาณ ความรู้ที่เกิดขึ้นในเมื่อเห็นรูปฟังเสียง เป็นต้น ย่อให้สั้นลงเป็น ๒ คือ รูป ๑. นาม คือสิ่งที่มีแต่ชื่อ เพราะเป็นเรื่องจิตใจ ๑. ตามอภิธรรมปิฎก เล่ม ๓๕ หน้า ๘๐ ว่า รูปคงเป็นรูป. เวทนา สัญญา สังขาร เป็นเจตสิก วิญญาณเป็นจิต.

เป็นทุกข์ เพราะทุกข์ทั้ง ๑๑ ข้างต้นนั้น ไม่เกิดนอกเหนือไปจากขันธ์ ๕.

ทุกข์ต่าง ๆ ๑๑ ข้อ เมื่อพิจารณาดูที่แปลความไว้ข้างท้ายก็มีเป็นอันมากที่เห็น ๆ กันอยู่แล้ว ฉะนั้น จะเลือกพูดเฉพาะข้อที่เห็นว่าน่าขบคิด คือความเกิดนั้นเป็นทุกข์อย่างไร ?

ชาติหรือความเกิดในข้อแรก หมายถึงความปรากฏเกิดขึ้นของผู้ที่อยู่ในขอบเขตแห่งกำเนิดทั้ง ๔ คือ เกิดในครรภ์มารดา เรียกชลาพุชะ ๑ เกิดในฟองไข่เรียกอัณฑชะ ๑ เกิดในของโสโครก เช่นหนอน เรียกสังเสทชะ ๑ เกิดใหญ่โตขึ้นทันที เช่นเทวดา พรหมและสัตว์นรก เรียกอุปปาติกะ ๑. สัตว์ที่ยังเวียนว่ายตายเกิด ย่อมอยู่ในเกณฑ์ที่จะต้องถือกำเนิดเหล่านี้ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น เทวดาก็ดีพรหมก็ดี ไม่ใช่จุดประสงค์ที่พระพุทธศาสนามุ่งหมาย เพราะยังไม่พ้นไปจากทุกข์ได้.

ความเกิดจัดว่าเป็นทุกข์เพราะเป็นความวนเวียนไม่รู้จักจบสิ้น ด้วยเหตุว่าเราไม่สามารถจะเกิดขึ้น โดยไม่พ่วงข้างเอาทุกข์อื่น ๆ ติดมาด้วย. ความแก่ ความตาย

ความโศก และทุกข์กาย ทุกข์ใจ อีกเป็นอันมาก จะมีได้ก็เพราะมีความเกิดมาก่อน. ความเกิดจึงเป็นประตูแห่งทุกข์ทั้ง ๑๐ ข้อต่อ ๆ ไป. คนฉลาดเขากลัวเกิดไม่ใช่กลัวตาย เพราะความเกิดนั้นเองเป็นเหตุให้ต้องตาย ถ้าไม่เกิดเสียอย่างเดียวก็ไม่ต้องตาย ซ้ำยังไม่ต้องลำบากในการเป็นทาส ต่อสู้กับความยากแค้นหาเลี้ยงดูร่างกายจนกว่าจะเบื่อยเน่าแตกทำลายไปอีกด้วย อีกอย่างหนึ่งลองหลับตานึกถึงว่า ตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนกว่าจะออกมานั้น ผู้เกิดลำบากเพียงไรนั้นก็คงเห็นได้ และแม้กิริยาที่ความเกิดไม่สามารถคงทนอยู่ได้ ต้องถูกความแปรปรวนเบียดเบียนให้สิ้นไป ก็เป็นทุกข์เช่นเดียวกัน.

ในหนังสือ The Manual of Insight [วิปัสนาทีปนี] ซึ่งพระมหาเถระ เลดี สยาดอ เป็นผู้แต่งและท่าน อู ญาณะ A.M.P. ปะตะมัคยอ แปลจากภาษาเดิม [พม่า] เป็นอังกฤษ มีคำอธิบายเรื่องความเกิดเป็นทุกข์ตามหลักวัฏฏะ ๓ [ซึ่งกล่าวแล้วในเรื่องเนกขัมมานิสงส์] ใจความว่า:–

"ชาตินั้นมี ๓ คือ:–

๑. กิเลสชาติ ความเกิดแห่งกิเลส มีโลภ โกรธ หลง เป็นต้น.

๒. กัมมชาติ ความเกิดแห่งการทำชั่ว หรืออกุศล-กรรม.

๓. วิปากชาติ ความเกิดแห่งโรคต่าง ๆ ความพิการต่าง ๆ ความรู้สึกเจ็บปวดต่าง ๆ ในร่างกาย หรือความเกิดแห่งอัตตภาพที่ต่ำทราม มีนกและสัตว์ดิรัจฉานอื่น ๆ เป็นต้น ซึ่งเป็นผลของอกุศลกรรม ฯลฯ ความมีเป็นของคน สัตว์ อันเป็นที่รวมแห่งกิเลสชาติ กัมมชาติ และวิปากชาติ เป็นทุกข์แท้."

ตามคำอธิบายข้างบนนี้จะเห็นได้ว่า ท่านผู้แต่งยกมากล่าวแต่ชาติหรือความเกิดที่ไม่ดีให้เห็นว่า เป็นทุกข์อย่างน่าเบื่อหน่ายทั้งสิ้น แต่ความจริง ชาตินี้เป็นตัวผลของกิเลสและกรรมที่แล้วมา ทั้งยังเป็นต้นเหตุที่จะให้เกิดกิเลส กรรม และวิบากอีกต่อไปเป็นเวียนวงเช่นนี้ ไม่รู้จักจบสิ้น จนกว่าจะละความเกิดได้ด้วยการละกิเลส. เพราะฉะนั้น ขึ้นชื่อว่าความเกิดแล้ว จะเกิดดีหรือเกิดชั่วก็ต้องพ่วงเอาทุกข์อื่น ๆ มีแก่ ตาย และทุกข์จรต่าง ๆ ติดมาด้วยฉะนั้น จึงจัดว่าเป็นทุกข์อันแท้จริง.

ทุกข์ทั้ง ๑๑ นั้น ย่อลงเป็น ๒ คือ สภาวทุกข์ ทุกข์

โดยสภาพหรือทุกข์ประจำ ๑ ปกิณณกทุกข์ ทุกข์เบ็ดเตล็ด หรือทุกข์จร ๑.

เกิด แก่ ตาย ทั้ง ๓ นี้เป็นทุกข์ประจำ นอกนั้นเป็นทุกข์จร ซึ่งเกิดขึ้นตามเหตุการณ์หรือบางครั้งบางคราว.

การที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า โดยย่ออุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ เพราะไม่มีทุกข์ที่ยิ่งไปจากขันธ์ ๕ ตามหลักที่รับรองอีกชั้นหนึ่งว่า **นตฺถิ ขนฺธสฺมา ทุกฺขา** ทุกข์เสมอด้วยขันธ์ไม่มีนั้น น่าพิจารณา.

ขันธ์ ๕ ย่อเป็น ๒ คือ รูป ๑ นาม ๑ รวมกันเข้าเป็นร่างที่มีใจครองเคลื่อนไหวได้ รูปและนามยังมีอยู่เกิดอยู่ตราบใด ตราบนั้นทุกข์นอกนี้ย่อมเกิดปรากฏที่รูปนามไม่มีสิ้นสุด รูปนามเองก็เป็นตัวทุกข์ เพราะจะต้องบริหารคือบำรุงอย่างหนักยิ่งกว่าของอื่น ๆ และเป็นของไม่ตั้งอยู่ยั่งยืนมีความแปรปรวนแตกสลายไปอยู่แล้ว ซ้ำยังมาเป็นตัวรับทุกข์อื่น ๆ คือทุกข์กายทุกข์ใจอีกด้วย จึงเป็นทั้งตัวทุกข์และตัวรับทุกข์.

อีกอย่างหนึ่ง ขันธ์ หรือ ส่วน กองทั้ง ๕ ซึ่งประชุมกันเรียกว่า คน สัตว์ นี้ ยังเป็นที่ยึดมั่นถือมั่นอย่างแน่นแฟ้นว่า ตัวเรา ตัวของเรา เลยเกิดการถือเรา

ถือเขาขึ้น ทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้ถือยิ่งนัก ความยึดถือนี้เรียกอุปาทาน เป็นกิเลสที่ทำให้คนรบกันฆ่ากัน ตลอดจนระทมตรมตรอมในเมื่อขันธ์ที่ตัวยึดถูกล่วงเกิน หรือทรุด-โทรมเปลี่ยนแปลงไป.

บางท่านอธิบายว่า อุปาทานคือความยึดถือขันธ์ ๕ นั้นเป็นทุกข์ต่างหาก หาใช่ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ไม่ ถ้าเป็นเช่นนั้นก็แปลว่า กิเลสเป็นทุกข์ ไม่ใช่ขันธ์เป็นทุกข์ เลยกลายเป็นว่า ทั้งทุกขอริยสัจและสมุทัยอริยสัจเป็นกิเลสทั้งคู่ คือ ทุกข์ได้แก่อุปาทาน สมุทัย ได้แก่ตัณหา.

ข้าพเจ้าเห็นว่า อุปาทานก็ไม่ใช่ทุกข์ และขันธ์เฉย ๆ ก็ไม่ใช่ทุกข์ที่ประสงค์ในอริยสัจ เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ไม่ได้ตรัสแยกเลยว่า ขันธ์เฉย ๆ หรืออุปาทานเฉย ๆ เป็นทุกข์ในอริยสัจ ดังจะอธิบายดังต่อไปนี้

อุปาทานขันธ์ หมายเอาขันธ์ที่บุคคลยึดถือ หรือพูดง่าย ๆ ว่า ขันธ์ของปุถุชนคือคนที่ยังไม่สิ้นกิเลส ขันธ์เช่นนี้ก็เป็นทุกข์แท้. ส่วนขันธ์ของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นอนุปาทานขันธ์ คือขันธ์ที่มิได้ยึดถือนั้น แม้จะชื่อว่าเป็น

ทุกข์ด้วยเหตุทนอยู่ไม่ได้ ต้องแก่ เจ็บ ตาย แปรปรวนไป แต่พระอรหันต์ท่านหาทุกข์ไปตามขันธ์นั้นไม่ ในเมื่อขันธ์อันเป็นวิบาก คือเป็นผลของตัณหาที่แล้ว ๆ มายังมีอยู่ ขันธ์นั้นก็ตกอยู่ในสภาวทุกข์ตามสภาพของมัน แต่เมื่อท่านไม่มีความยึดถือไม่พลอยทุกข์ไปด้วย เพราะดับเหตุแห่งทุกข์ได้แล้วก็ไม่จำต้องกล่าวถึงอนุปาทานขันธ์ หรือขันธ์ของพระอรหันต์ รวมเข้าในทุกขอริยสัจ. ส่วนขันธ์ของปุถุชนเป็นขันธ์ที่รวมทุกข์ทั้งโดยสภาวะ และทุกข์โดยยึดถือด้วยตัณหาอุปาทาน. นอกจากนั้นยังเป็นขันธ์ที่ทำให้เกิดกิเลส กรรม และวิบาก คือวงกลม ๓ เปลาะ อันเต็มด้วยความเกิด แก่ และตาย ดั่งกล่าวมานี้.

เป็นอันว่าพระพุทธเจ้าทรงนำเรื่องทุกข์ มาชี้แจงก่อน แล้วสอนให้กำหนดรู้ไว้เพื่อสาวหาเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิดต่อไป.

๒. สมุทัย

คำว่า สมุทัย ซึ่งแปลความว่า เหตุให้ทุกข์เกิดนั้น แยกศัพท์เป็น สํ+อุทย สํ แปลว่า พร้อม อุทัย แยกออกไปได้อีกเป็น อุ=ขึ้น+อิ=ไป ต่อกันเข้าตามอักขรวิธีเป็น อุทัย รวมเป็น สมุทัย แปลว่า "ขึ้นไปพร้อม" ถือเอา

ความว่า "เหตุที่ให้เกิด" ศัพท์เต็มเป็น "ทุกขสมุทัย" แปลว่า "เหตุให้ทุกข์เกิด."

เหตุให้ทุกข์เกิดนั้น ท่านแก้ว่าได้แก่ **ตณฺหา** คือ ความทะยานอยาก **โปโนพฺภวิกา** ทำให้เกิดอีกไม่สิ้นสุด **นนฺทิราคสหคตา** ไปกับความเพลิดเพลินและกำหนัด **ตตฺร ตตฺราภินนฺทินี** เป็นเหตุพอใจยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ.

ความทะยานอยากนี้ เป็นเหตุให้คน สัตว์ เกิดแล้วเกิดอีก ทำให้คนเป็นปุถุชน คือหนาแน่นด้วยกิเลส ยังมีอยากอยู่ตราบใด ก็ยัง "ถึงที่สุดทุกข์" คือ "ดับทุกข์" ไม่ได้อยู่ตราบนั้น. เปรียบเหมือนยังมีเหตุคือไฟอยู่ตราบใด ผลคือความร้อนย่อมมีอยู่ตราบนั้น ไม่เลือกว่าคนมีหรือคนจน เมื่อมีความทะยานอยากแล้ว ก็กลายเป็นคนเข็ญใจไป เพราะความรู้สึกที่ว่ายังขาดสิ่งนั้นสิ่งนี้. หมดความทะยานอยาก จึงกลายเป็นคนมั่งมี และได้รับความสุขคือความเต็มปรารถนา. เพียงทะยานอยากยังก่อทุกข์ให้ ถ้าไม่สมตามที่ทะยานอยากด้วย จะทุกข์ร้อนสักเพียงไร. แต่นั้น ความริษยาพยาบาทซึ่งเป็นกิเลสประเภทพลอยผสม ก็จะช่วยกระพือให้ความทุกข์ขยายตัวออกทับถมยิ่งขึ้น.

ตัณหาทำทุกข์ต่าง ๆ ให้ในชาตินี้แล้ว ยังเป็นเหตุให้คนเวียนเกิด แก่ ตาย และเสวยทุกข์อื่น ๆ อีกต่อไปไม่สุดสิ้น ท่านจึงได้กล่าวว่า โปโนพฺภวิกา เป็นตัวก่อภพก่อชาติไม่รู้แล้ว และตัณหามี ๓ คือ:–

๑. กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม มีรูปเสียงเป็นต้น.

๒. ภวตัณหา ความทะยานอยากมีหรือเป็น.

๓. วิภวตัณหา ความทะยานอยากไม่มี หรือไม่เป็น.

ความอยากเห็น อยากฟัง อยากสูดกลิ่น อยากลิ้มรส อยากสัมผัส สิ่งที่ดีงามถูกอกถูกใจ หรือที่ตนใคร่เป็นกามตัณหา. อีกอย่างหนึ่ง ความอยากที่เป็นไปในกามภพ คือความอยากที่มีอยู่โดยมากของสัตว์ มนุษย์ และเทวดา ก็เป็นกามตัณหา,

ความอยากเป็นเจ้าของ หรืออยากมีอารมณ์ คือ รูปเสียง เป็นต้นก็ดี ความอยากมีอยากเป็นอื่น ๆ ก็ดี เป็นภวตัณหา. อีกอย่างหนึ่ง ความอยากที่เป็นไปในรูปภพ หรือ

ความอยากของรูปพรหม[๑] ก็เป็นภวตัณหา.

ความอยากไม่ให้สิ่งที่ตนมีอยู่ หรือเป็นอยู่นั้น ๆ เสื่อมสิ้นไปก็ดี ความอยากไม่มีหรือเป็นดังที่ตนมีอยู่หรือเป็นอยู่ก็ดี เป็นวิภวตัณหา อีกอย่างหนึ่ง ความอยากที่เป็นไปในอรูปภพ หรือความอยากของอรูปพรหมก็เป็นวิภวตัณหา.

คำอธิบายตัณหา ๓ ดังกล่าวมานี้ ตามที่เข้าใจกันทั่ว ๆ ไป แต่ตามอภิธรรมปิฎก เล่ม ๓๕ หน้า ๔๙๔ อธิบายว่า :-

"ความกำหนัดที่ประกอบด้วย กามธาตุ เป็นกามตัณหา ที่ประกอบด้วย รูปธาตุ และ อรูปธาตุ เป็นภวตัณหา ที่ประกอบด้วยอุจเฉททิฏฐิ [ความเห็นว่าขาดสูญ] เป็นวิภวตันหา."

---

๑. พรหมนั้นสูงกว่าเทวดา แบ่งเป็น ๒ คือ รูปพรหม พรหมมีรูป ๑ อรูปพรหม พรหมไม่มีรูป คือมีแต่นาม ๑ ผู้จะเกิดเป็นรูปพรหมต้องทำใจให้เป็นสมาธิคือให้ตั้งมั่นอย่างแน่นแฟ้นด้วยการเพ่งวัตถุที่เห็นได้เป็นต้น ซึ่งเรียกว่ารูป มีใจจดจ่ออยู่ที่รูปนั้น แม้หลับตาก็แลเห็นเพราะติดตา และขยายให้เล็กใหญ่ได้ ทำอยู่เช่นนั้นจนได้ฌานซึ่งเรียกว่ารูปฌาน คือฌานมีรูปเป็นอารมณ์ ส่วนผู้จะเกิดเป็นอรูปพรหมนั้น ต้องได้อรูปฌาน คือเมื่อเลิกเพ่งรูปแล้ว หันมาเพ่งสิ่งที่ไม่มีรูป คือ อากาศ วิญญาณ เป็นต้น จนได้อรูปฌาน.

นอกจากนี้ ยังมีคำอธิบายเรื่องตัณหา ๓ อีก ในอรรถกถาสัมโมหวิโนทนี ซึ่งแก้ความในพระอภิธรรมปิฎก เล่ม ๓๕ นั้นให้ชัดขึ้น หน้า ๑๔๓ ว่า:–

"กามตัณหาเป็นชื่อของความกำหนัดในกามคุณ ๕[๑] ภวตัณหาเป็นชื่อของความพอใจในฌาน ทั้งรูปฌานและอรูปฌาน วิภวตัณหาเป็นชื่อของความกำหนัดที่ประกอบด้วยอุจเฉททิฏฐิ."

อย่างไรก็ตาม เป็นอันสรูปความว่า อยากในกามเป็นกามตัณหา อยากมีอยากเป็น เป็นภวตัณหาอยากไม่มีไม่เป็น เป็นวิภวตัณหา.

เมื่อจำแนกและอธิบายตัณหาออกเป็นส่วน ๆ ให้เห็นชัดดังนี้แล้ว ก็ทำให้เห็นว่า ตั้งแต่สัตว์ มนุษย์ขึ้นไปจนถึงเทวดาและพรหม ต่างพากันเวียนว่ายอยู่ในแม่น้ำคือตัณหา อันเป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์อย่างน่าสลดสังเวชใจ ฉะนี้แล้ว พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จะควรหลงใหลใฝ่ฝันในเรื่องสวรรค์วิมานกันอยู่อีกหรือ ในเมื่อ

---

๑. กามคุณ ทำไมจึงไม่มี ๖? ธรรมารมณ์ข้อ ๖ นั้นเป็นกามคุณไม่ได้หรือ? แก้ว่า ธรรมารมณ์นั้น ก็คือ เรื่องของ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นกามคุณ ๕ ที่ปรากฏขึ้นในใจนี้เอง แต่เป็นอดีตล่วงมาแล้วกับอนาคตยังไม่มาถึง.

แม้เทวดาและพรหมเหล่านั้น เมื่อจุติจากภพนั้น ๆ แล้ว อาจจะเกิดเป็นสัตว์นรกหรือสัตว์ดิรัจฉานก็ได้ ถ้าถึงคราวที่กรรมชั่วอันตนทำไว้ในกาลก่อนมีโอกาสอำนวยผล.

ตณฺหาทุติโย ปุริโส ทีฆมทฺธาน สํสรํ
อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ สํสารํ นาติวตฺตติ.

พระพุทธภาษิตนี้แปลว่า "คนที่มีตัณหาเป็นเพื่อนสอง ย่อมท่องเที่ยวสู่ความเป็นอย่างนี้ และอย่างอื่นสิ้นกาลนาน ไม่ล่วงสังสารวัฏไปได้."

เพราะเหตุนั้น ตัณหานี้จึงควรละโดยแท้จริง. คือ เมื่อกำหนดรู้ทุกข์และค้นเหตุแห่งทุกข์ อันได้แก่ตัณหาพบแล้ว กิจสำคัญที่ต้องทำก็คือการรีบดับทุกข์นั้นเสีย.

ด้วยทุกข์และสมุทัย ๒ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงเหตุผลเรื่องทุกข์ให้ผู้ฟังเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เป็นต้นว่าให้กลัวความเกิดอันเป็นสิ่งที่ลวงตาให้เห็นว่าไม่น่าทุกข์อะไร แต่ที่แท้ความเกิดคือทุกข์ที่นำความแก่ความตายและทุกข์อื่น ๆ มาสู่เรา. หรือขันธ์ ๕ ที่คงหลงยึดถือนั้น คนทั้งหลายพากันนึกว่าเบา แต่ที่แท้เป็นทุกข์อย่างหนักในการที่จะต้องแบกไปจนกว่าจะตลอดชาติหนึ่ง ๆ ขันธ์ ๕

เล่าก็เกิดขึ้นเพราะตัณหา กับทั้งเป็นที่สิงอยู่แห่งตัณหาด้วย. ตัณหานั้นจึงชื่อว่าเป็นทั้งเหตุเดิมที่ให้เกิดทุกข์คือขันธ์เป็นทั้งเหตุใหม่ที่สิงอยู่ในขันธ์ เพื่ออำนวยผลคือทุกข์อื่น ๆ ต่อไปอีก เมื่อแสดงเหตุผลเรื่องทุกข์เสร็จแล้วจึงแสดงเหตุผลเรื่องความดับทุกข์ต่อไป.

๓ นิโรธ

นิโรธนี้ เรียกเต็ม ๆ ว่า ทุกขนิโรธ แปลว่า ความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสอธิบายว่า โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ ความดับโดยสำรอกทิ้งอย่างไม่มีเหลือซึ่งตัณหานั้น ๑ จาโค ความสละตัณหานั้น ๑ ปฏินิสฺสคฺโค ความวางตัณหานั้น ๑ มุตฺติ ความปล่อยตัณหานั้น ๑ อนาลโย ความไม่พัวพันตัณหานั้น ๑ นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ ของจริงแท้ คือความดับทุกข์.

อาการทั้ง ๕ นั้น เป็นคำไขของกันและกันเพื่อให้ความเด่นขึ้น โดยความก็คือ ความดับทุกข์ [นิโรธ] หมายถึงดับตัณหาได้ขาดเหมือนหนึ่งว่าการดับไฟได้ หมายถึงการชักเชื้อไฟอันเป็นต้นเหตุให้เกิดไฟออกไปเสียได้ฉะนั้น.

การกล่าวถึงนิโรธ เป็นการแสดงผลเสียก่อนว่า เท่าที่รู้เหตุผลเรื่องทุกข์มาแล้วว่า ทุกข์เป็นอย่างไร และเกิดขึ้นเพราะอะไรนั้น มิใช่ว่าจะมีแต่ทุกข์ไปเสียทั้งหมดโดยไม่มีความสิ้นทุกข์บ้างเลย แท้จริงเมื่อมีทุกข์แล้ว ความดับไปแห่งทุกข์ก็ย่อมมีเป็นของคู่กัน แต่ความดับทุกข์นั้นต้องดับเหตุแห่งทุกข์ ทุกข์จึงจะดับและอยู่ดี ๆ ทุกข์ดับไปเองไม่ได้ ถึงดับได้ก็เกิดอีก ไม่รู้แล้ว จึงชื่อว่าไม่ดับอยู่นั่นเอง. ความดับทุกข์ในที่นี้ หมายถึงความดับได้อย่างเด็ดขาด ด้วยการกระทำของผู้ปฏิบัติ จัดเป็นผลอันสูงสุดตามที่มุ่งหมายในทางพระพุทธศาสนา การเสวยกามสุขด้วยเป็นมนุษย์หรือเทวดาก็ดี การเสวยปีติสุขหรือฌานสุขด้วยเป็นพรหมก็ดี ยังมีโอกาสเสวยได้ชั่วครั้งคราว บางทีมีทุกข์อื่นมาสลับเสีย หรือสุขนั้นแปรปรวนไปเสีย และบางทีสิ้นบุญที่จะได้เสวยสุข ถึงคราวที่จะเสวยผลของบาปบ้าง ก็ต้องไปทนทรมาณเสวยทุกข์ วนเวียนสับปลับไม่แน่นอน เพราะผู้ที่เกิด ๆ ตาย ๆ อยู่เสมอ ย่อมทำทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ไม่โดยความจำเป็นบังคับก็โดยหลงไหลมัวเมา. เหตุนี้ ทางพระพุทธศาสนาจึงไม่ยกย่องกามสุข ไม่ยกย่องสวรรค์ว่าเป็นสูงสุด หากสอน

ให้ปฏิบัติเพื่อบรรลุสุขที่สูงสุดแท้จริงคือ "ความดับทุกข์ได้" อันเรียกตามศัพท์ว่า "นิโรธ."

นิโรธกับนิพพาน จะว่าเป็นอย่างเดียวกันก็ได้ เพราะนิพพานมีทั้งที่แสดงโดยปริยายเบื้องสูง และปริยายเบื้องต่ำ เพียงระงับกิเลสอย่างกลางคือนิวรณ์ได้ด้วยฌาน เรียกว่า ตทังคนิพพานหรือนิโรธก็ได้ นี้เป็นปริยายเบื้องต่ำ. ส่วนที่แสดงโดยปริยายเบื้องสูง เช่น ในอัคคัปปสาหสูตร แสดงว่า "บรรดาสังขตธรรมและอสังขตธรรม [ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งและไม่ได้ปรุงแต่ง] ทั้งหลาย วิราคธรรม [ธรรมคือความคลายกำหนัดยินดี] เป็นยอด. วิราคธรรมนั้น คือ...นิโรธ, นิพพาน." คำว่า นิโรธและนิพพานทั้ง ๒ นี้ แสดงว่าอย่างเดียวกัน ท่านจึงใช้เป็นคำไขอธิบายคำว่าวิราคธรรมอีกทีหนึ่ง เป็นการแสดงโดยปริยายเบื้องสูง.

ส่วนที่จะเห็นว่านิโรธกับนิพพานต่างกันบ้าง ก็คือขณะหรือลำดับเท่านั้น เช่นจัดตามโลกุตตรธรรม มรรคเป็นส่วนปฏิบัติเพื่อละกิเลส นิโรธเป็นความละกิเลสได้ นิพพานเป็นความไม่มีแห่งกิเลส โดยอธิบายว่า มรรคเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล นิพพานเป็นส่วนที่พ้นเหตุและผล.

---

๑. นวก. องฺ. ๒๔/๔๗๕–๔๗๗.

อย่างไรก็ตาม นิโรธก็เป็นความดับตัณหา นิพพานก็เป็นความไม่มีตัณหา ตามหลักที่ว่า **ตณฺหาย วิปฺปหาเนน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ** เพราะละตัณหาได้ จึงเรียกว่านิพพาน ดังนี้ นิพพานกับนิโรธจะต่างกันหรือไม่ก็ตาม เราไม่สามารถจะแยกนิโรธให้ห่างพ้นไปจากนิพพานได้ เพราะผู้ได้นิโรธก็ต้องได้นิพพาน เหมือนหนึ่งจะกล่าวว่า เมื่อทำลายกิเลสจนไม่เหลือแล้ว ความไม่มีกิเลสก็ปรากฏทันที เหมือนดวงอาทิตย์ขับความมืดในอากาศหายไปสิ้นแล้ว ก็ชื่อว่าทำโลกให้สว่างด้วย.

นิพพานแบ่งออกเป็น ๒ คือ ดับกิเลสได้สิ้นแล้ว แต่ผู้ดับยังมีชีวิตอยู่ เรียกสอุปาทิเสสนิพพาน ๑ ดับกิเลสได้สิ้นแล้วด้วย ผู้ดับสิ้นชีวิตคือไม่มีเบญจขันธ์เหลืออยู่ด้วย เรียกอนุปาทิเสสนิพพาน ๑ อีกบรรยายหนึ่งว่า ดับกิเลสยังไม่สิ้นเชิง เป็นสอุปาทิเสสนิพพาน ๑ ดับกิเลสได้สิ้นเชิงแล้วเป็นอนุปาทิเสสนิพพาน ๑ อย่างต้นตามหลักที่ตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๒๕๙ อย่างหลังตามที่ตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๓ หน้า ๓๙๔.

ผู้ดับกิเลสได้สิ้นเชิง ชื่อว่าเป็นวิสุทธิเทพ[๑] เทวดาโดยความบริสุทธิ์ แม้จะเป็นมนุษย์ก็สูงกว่าเทวดาหรือพรหมจริง ๆ และไม่ต้องเกรงว่า จะต้องเวียนตายเวียนเกิดเหมือนเทวดามนุษย์และสัตว์ เพราะเป็นผู้สิ้นชาติ สิ้นภพ สิ้นเหตุแห่งวัฏฏสงสารแล้ว เราจะเป็นเทวดาจริง ๆ เสียอีก ยังต้องตายเสียก่อนแล้วจึงเป็นได้ และเมื่อเป็นแล้วก็ไม่เป็นอยู่ตลอดไป ต้องเวียนมาเป็นอะไรต่ออะไรอีก เช่นเป็นสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉานทั้ง ๆ ที่ตนไม่พอใจ ทั้งนี้แล้วแต่จะทำความดีหรือทำความชั่วไว้. แต่การบรรลุนิพพาน เราอาจทำได้โดยไม่ต้องตายเสียก่อน และเมื่อได้บรรลุแล้ว ก็ไม่ต้องกังวลอีกถึงความแปรปรวนแห่งสันติสุขที่จะพึงได้รับ เพราะความแปรปรวนอันใด ที่มีเพราะกิเลสหรือเพราะความเกิดอีก ความแปรปรวนอันนั้น ก็ละได้แล้วด้วยมาละต้นเหตุแห่งความเกิด และละความเวียนด้วยอำนาจกิเลส กรรม และวิบากเสียได้. เพราะฉะนั้น เราก็อาจอาศัยหลักความรู้ในเรื่องสวรรค์และนิพพานตัดสินได้ทันทีว่า การที่ศาสนาอื่น

---

๑. เทพมี ๓ คือ สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ เช่นพระเจ้าแผ่นดิน ๑ อุปปัตติเทพ เทวดาโดยกำเนิด คือเทวดาหรือพรหมจริง ๆ ๑ วิสุทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ คือพระอรหันต์ ๑ วิสุทธิเทพ สูงกว่าเทพทั้งปวง

บัญญัติสวรรค์ว่าเป็นสูงสุด แต่มีพระพุทธศาสนาเพียงศาสนาเดียว ที่อธิบายให้เห็นว่าสวรรค์ ยังไม่เป็นของแน่นอน สู้นิพพานไม่ได้นั้น สมควรจะพึงไว้เป็นแนวทางในการนับถือศาสนาได้ดีเพียงไร.

กิจที่จะพึงทำอันเกี่ยวกับนิโรธ คือควร "ทำให้แจ้ง" ความก็คือ การดับตัณหาได้นั้น ควรทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่ตน แต่มีปัญหาว่าเราจะทำอย่างไร นิโรธจึงจะปรากฏแจ่มแจ้งแก่เราได้ ปัญหานี้เป็นเหตุให้เราได้ก้าวมาถึงเรื่องมรรคอันเป็นอริยสัจ ข้อที่ ๔ ด้วยการตอบว่า เราต้องปฏิบัติตามมรรคหรือหนทางอันมีองค์ ๘ ทำให้องค์ ๘ พร้อมบริบูรณ์ จึงจะชื่อว่าดำเนินมาถึงปลายทางได้. เพราะมรรค ๘ นั้น เรียกชื่อเต็ม ๆ ว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันแสดงให้เห็นว่าความดับทุกข์ คือทุกขนิโรธ เป็นจุดหมายปลายทาง เมื่อปฏิบัติไปจนถึงจุดหมายแล้ว ก็ชื่อว่าทำนิโรธให้แจ้งแก่ตน จึงเป็นอันสรุปว่าผลคือนิโรธ [ความดับทุกข์] จะเกิดได้ ก็เพราะประกอบเหตุ คือมรรค [ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์] ดังจะกล่าวต่อไปนี้.

มรรค

คำมคธเป็น มคฺค สํสกฤต เป็น มารฺค ไทยนำมาใช้เป็น **มรรค** แปลว่า ทาง บางทีในภาษาไทยก็คงรูปศัพท์สํสกฤตไว้ เช่น ชลมารค ทางน้ำ สถลมารคทางบก

ได้กล่าวไว้แล้วว่า มรรคนี้เป็นคำเรียกย่อ ๆ คำเต็มเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายว่า มีทางอยู่ ๓ สาย คือ สาย ๑ หย่อนเกินไป เรียกกามสุขัลลิกานุโยค แปลว่า การประกอบตนให้ชุ่มอยู่ด้วยกามสุข. สาย ๑ ตึงเกินไป เรียกอัตตกิลมถานุโยค แปลว่า การประกอบตนไว้ในความลำบากหรอประกอบการทรมานตน คือการกระทำของพวกที่ทรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุสิ่งที่ประสงค์. ทางที่ตึงเกินและหย่อนเกินทั้ง ๒ สายนี้ เป็นทางที่เรียกว่า อันตะ แปลว่า สุดโต่ง บรรพชิตไม่ควรดำเนิน. มีทางสายกลางอยู่ทาง ๑ ที่อยู่ในระหว่างสุดโต่งทั้ง ๒ นั้นที่บรรพชิต ควรดำเนินคือมรรค ๘.

การที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ทางแก่บรรพชิตหรือนักบวชในที่นี้นั้น เพราะต้องการให้ผู้มุ่งออกจากทุกข์ซึ่งบวชอยู่

ตระหนักว่า การที่ตนออกบวชก็เพื่อจะออกจากกาม หากยังเดินทางสุดคือกามสุขัลลิกานุโยคอยู่ แม้กายจะออกจากกามแล้ว แต่ถ้าใจยังติดอยู่ก็ไม่ผิดอะไรกับไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง แม้ไม่เปียกน้ำก็สีให้เกิดไฟไม่ได้ หรือหากยังเดินทางสุดคืออัตตกิลมถานุโยค การทรมานตัวให้ลำบาก ก็เป็นการเปล่าประโยชน์ เพราะไม่ได้ทำให้ใจพ้นจากกิเลสได้เลย หรือว่าเปรียบเหมือนพิณ ๓ สาย สาย ๑ ขึงตึงเกินไป สาย ๑ ขึงหย่อนเกินไป และอีกสาย ๑ ขึงแต่พอดี. สายที่หย่อนเกินไปจะดีดไม่ดัง ที่ตึงเกินไปดีดเข้าก็จะขาด สายที่ขึงแต่พอดีจึงดีดดังไพเราะ. หนทาง ๓ สายซึ่งหย่อนเกินไปทางกาม ตึงเกินไปทางทรมานตน และอีกสาย ๑ เป็นกลาง ๆ ก็เช่นเดียวกับสายพิณนั้น.

หนทางสายกลาง ซึ่งมีข้อปฏิบัติ ๘ ประการที่จะกล่าวนี้ แบ่งส่วนย่อ ๆ ในการอบรมหรือขัดเกลาเป็น ๓ คือ :–

๑. ส่วนที่อบรมกายกับวาจา เรียกว่า ศีลมี ๓ ข้อ.

๒. ส่วนที่อบรมจิต เรียกว่า สมาธิ มี ๓ ข้อ

๓. ส่วนที่อบรมทิฏฐิความเห็น เรียกว่า ปัญญา มี ๒ ข้อ รวมเป็น ๘.

เพียงหลักเกณฑ์ย่อ ๆ ที่แสดงให้เห็นข้างบนนี้ ก็จะเห็นได้ว่ามรรค ๘ เป็นข้อปฏิบัติซึ่งสมบูรณ์ด้วยหลักและวิธีอย่างควรเรียกว่า ทางสายกลางเพียงไร. มรรค ๘ ซึ่งจะกล่าวต่อไปนี้ คือ :–

๑. สัมมาทิฏฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ		จัดเข้าในปัญญา
๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ		
๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ		จัดเข้าในศีล
๔. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ		
๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ		
๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ		จัดเข้าในสมาธิ
๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ		
๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ		

เบื้องแรกเอาเรื่องปัญญาอันเป็นส่วนอบรมทิฏฐิความเห็นมาพูดก่อน เพราะต้องการให้มีเข็มทิศคือ ความเห็นหรือความดำริ เป็นระเบียบเสียก่อนแล้วจึงค่อยพูดถึงเรื่องอื่น เหมือนการออกเรือ ถ้าไม่รู้ว่าจะไปทางไหนเสียก่อน การพายไปโดยไม่มีจุดหมายก็ไม่ทำประโยชน์อะไรให้. ครั้นมีเข็มทิศแล้ว ต่อจากนั้นจึงพูดด้วยเรื่องอบรมกายวาจา และอบรมจิตเป็นลำดับไป ในมรรค ๘ นั้นมีคำอธิบายทีละข้อดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ หมายเอาเห็นอริยสัจ ๔.

๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ แบ่งออกเป็น ๓ คือ :–

ก. ดำริในการออกจากกาม ที่เรียกว่าเนกขัมมะ.

ข. ดำริในการไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่น.

ค. ดำริในการไม่เบียดเบียนผู้อื่น.

เข็มทิศทั้ง ๓ ข้อนี้ดีเลิศเพียงไร ปรากฏอยู่ในตัวเองข้างบนนี้แล้ว.

๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบแบ่งออกเป็น ๔ คือ :–

ก. เว้นจากพูดปด.

ข. เว้นจากพูดส่อเสียดคือยุยงให้เขาแตกร้าวกัน.

ค. เว้นจากพูดเหลวไหลไม่เป็นสาระ.

๔. สัมมะกัมมันตะ การกระทำชอบ แบ่งออกเป็น ๓ คือ :–

ก. เว้นจากฆ่าหรือเบียดเบียนสัตว์.

ข. เว้นจากลักฉ้อ หรือคดโกง หรือแกล้งทำลายของของผู้อื่น.

ค. เว้นจากเสพกาม หรือกล่าวโดยปริยายเบื้องต่ำเว้นจากประพฤติผิดในกาม.

๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ หมายถึงละมิจฉาชีพทั้งปวง ประกอบแต่สัมมาอาชีพ.

ส่วนที่เป็นศีลต่อมาอีก ๓ ข้อนี้ ทำกายกับวาจาให้บริสุทธิ์ดีเพียงไร พิจารณาดูก็จะเห็นได้.

๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ แบ่งออกเป็น ๔ คือ :—

ก. เพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น.

ข. เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว

ค. เพียรทำความดี ให้เกิดขึ้น.

ฆ. เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่.

๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ แบ่งออกเป็น ๔ คือ :—

ก. ระลึกรู้ตัวในเรื่องกายและอิริยาบถของกาย.

ข. ระลึกรู้ตัวเมื่อรู้สึกสบายหรือไม่สบายหรือเฉย ๆ.

ค. ระลึกรู้ตัวว่าจิตกำลังเศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว มีกิเลสหรือว่างจากกเลส.

ฆ. ระลึกรู้ตัวว่าอารมณ์อะไรกำลังผ่านเข้ามาในใจหรือกำลังพิจารณาธรรมอะไร.

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ คือทำจิตให้แน่วแน่ ด้วยหาอารมณ์อันใดอันหนึ่งที่ไม่มีโทษให้จิตยึดไว้จะได้ไม่พร่าไปหลายทาง อารมณ์นั้นต้องเป็นอารมณ์หยาบ คือที่เห็นได้เพ่งได้ เพ่งอารมณ์นั้นจนจิตจดจ่ออยู่ไม่ฟุ้งซ่าน และจนกระทั่งได้ฌาน ๔ [เฉพาะข้อนี้อธิบายไว้ในฟุตโน้ตหน้า ๖๗ บ้างแล้ว] เป็นอันรวมความว่า สัมมาสมาธิได้แก่ฌาน ๔. อีก ๓ ข้อเบื้องปลายนี้ เป็นส่วนอบรมจิตอย่างดียิ่ง

มรรค ๘ ข้อ ที่แสดงมาโดยละเอียดนี้ ควรทำให้เกิดให้มีขึ้น เมื่อได้บำเพ็ญให้บริบูรณ์จนเต็มที่แล้ว ย่อมเป็นเหตุให้ถึงนิโรธด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เมื่อเห็นคำว่ามรรค ๘ ไม่พึงเข้าใจว่า ทาง ๘ สาย แท้จริงนั้นทางสายเดียว แต่มีส่วนประกอบ ๘ อย่าง เหมือนเชือกเส้นเดียว แต่มี ๘ เกลียว หรือแกงถ้วยเดียว แต่มีเครื่องประกอบ ๘ อย่างฉะนั้น.

เรื่องอริยสัจที่ได้อธิบายมาแล้วนี้ ตามหลักที่เป็นไปโดยมาก แต่บางแห่งก็อธิบายแปลกออกไปเป็นเชิงย้ายสำนวนบ้าง ย้ายนัยบ้าง ซึ่งในที่สุดก็รวมลงในหลักอันเดียวกัน ผู้ต้องการทราบที่ต่างสำนวนไปจากนี้ พึงดู :—

ก. สัจจกถา ในพระสุตตันตปิฎก เล่ม ๓๑ หน้า ๔๔๘.

ข. มหาหัตถิปโทปมสูตร ในพระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๒ หน้า ๓๔๙.

ค. ติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ในพระสุตตันตปิฎก เล่ม ๒๐ หน้า ๒๒๗—๒๒๘.

ฆ. มหาสติปัฏฐานสูตร ในพระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๒ หน้า ๑๐๓.

ง. สัจจวิภังค์ ในพระอภิธัมมปิฎก เล่ม ๓๔ หน้า ๑๒๗—๑๖๑ ฯลฯ.

ในที่สุดแห่งเรื่องนี้ ขอจบลงด้วยพระคาถาพุทธภาษิต ซึ่งมีมาในมหาปรินิพานสูตร เล่ม ๑๐ หน้า ๑๐๗ ประกาศความสำคัญของอริยสัจไว้ว่า :—

จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อทสฺสนา
สํสริตํ ทีฆมทฺธานํ ตาสุ ตาเสฺวว ชาติสุ.

เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามเป็นจริง จึงท่องเที่ยวไปในชาตินั้น ๆ ตลอดกาลนาน.

พิมพ์ที่ ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร
นายเฉลียว โพธิเกษม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๑/๑๑/๒๐ โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

พระดำรัสตรัสสั่ง

โยโข อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺจเยน สตฺถา

ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยใด ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติไว้แล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย ในเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว

มหาปรินิพพานสูตร

เรื่องพิจารณาวิถีจิต

ดวงจิตของคนเราดูเหมือนว่าไม่ได้สงบระงับเสียเลย เพราะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้สัมผัสกับสิ่งที่เป็นคู่กันเข้าแล้ว คือตาสัมผัสกับรูป หูสัมผัสกับเสียง จมูกสัมผัสกับกลิ่น ลิ้นสัมผัสกับรส กายสัมผัสกับสิ่งที่เย็น, ร้อน, อ่อน, แข็ง อันมากระทบถูกต้อง ใจสัมผัสกับความนึกน้อม การสัมผัสนี้แต่ละอย่าง ๆ เป็นเครื่องหน่วงทำให้จิตคิดน้อมไปสู่ธรรมชาติอันสำคัญเข้าใจว่าเป็นทุกข์บ้าง เป็นสุขบ้าง เฉยอยู่เป็นอุเบกขาบ้าง ซึ่งเรียกกันว่าความเสวยอารมณ์ ในเวลาที่ประสพสิ่งที่ไม่พอใจ พลัดพรากจากที่รัก ปรารถนาไม่สมหวัง จิตน้อมไปถือเอาสิ่งเหล่านั้นเป็นอารมณ์แล้ว ก็เกิดโกรธเคืองหรือเศร้าโศกทำให้อาการปรากฏแก่ผู้อื่น เช่น หัวใจเต้นแรงจัด ดวงตาขุ่นมัว หนังหน้าตึง ตัวร้อน พูดเสียงแข็งกิริยาอาการไม่เป็นที่รัก บุคคลขณะที่มีอารมณ์โกรธอยู่อย่างนี้ ก็เพราะหารู้ไม่ว่าความโกรธนั้นได้เกิดขึ้นแต่ที่ใด แล้วอยู่ในที่ใด เหตุทั้งนี้เป็นเพราะดวงจิต

ที่จะเคลื่อนจากปกติมาสู่อารมณ์ที่โกรธนั้น ย่อมแล่นไปโดยรวดเร็วหาทันจะสังเกตได้ไม่ แล้วภายหลังก็กลับไปสู่ปกติ ขณะเมื่อมีอารมณ์โกรธอยู่ จงพิจารณาดวงจิตที่จะกลับไปสู่อารมณ์เป็นปกติ ด้วยการสำรวมจิตหลับตาเพ่งต่ออารมณ์ สังเกตจิตจะกลับจากอารมณ์ที่โกรธนั้นอย่างไร เมื่อคุมสติเพ่งอยู่อย่างนี้แล้วก็จะได้เห็นจิตถอยจากอารมณ์ที่โกรธทีละน้อย ๆ จนเป็นปกติ ดูเหมือนว่าได้มารวมอยู่ที่หฤทัยวัตถุ แล้วจงนึกด้วยอุบายถือโกรธ คือเจตนาร้ายที่เขาได้กระทำมาแล้วให้เราโกรธและคุมจิตให้กลับโกรธอีก และคอยสังเกตว่าจิตนั้นจะเปลี่ยนอารมณ์ได้อย่างไร เมื่อสังเกตวิถีได้แล้ว จงกระทำจิตให้เคลื่อนไปสู่อารมณ์แห่งความโกรธแล้วทำให้เคลื่อนมาสู่อารมณ์ปกติจนกว่าจะชำนาญ เวลาที่ทำนั้นถ้าทำถูกตามวิถี ดวงหน้าของจิตที่จะประกอบด้วยอารมณ์ที่โกรธกับดวงหน้าที่เป็นปกติจะเป็นคนละอย่าง จงดูที่กระจกเงาก็จะเห็นได้ เหตุฉะนี้คนที่จะโกรธหรือไม่โกรธ ผู้อื่นจึงสามารถล่วงรู้น้ำใจได้ด้วย ความสังเกตดวงหน้าและอาการภายนอกเช่นว่ามานี้

เมื่อกำหนดวิถีที่จิตไปสู่อารมณ์ทางทุกข์โทมนัสได้แล้ว ก็จงกำหนดพิจารณาวิถีจิตที่ไปสู่ปีติอันจะเกิดขึ้นเป็นอารมณ์ต่อไป ปีติจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะได้อาศัยการสัมผัสดังที่กล่าวมาแล้ว และการสัมผัสนั้นเป็นไปในทางประสพสิ่งที่พอใจรักใคร่สมปรารถนา จิตก็น้อมไปสู่อารมณ์ แล้วขยายตัวซาบซ่านเบิกบาน เกิดความยิ้มแย้ม พูดเสียงอ่อนหวาน มีกิริยาเป็นที่น่ารัก ถ้าปีติแรงกล้าก็เกิดขนพองสยองเกล้าให้เยือกเย็นทั่วตัว แล้วก็กลับเป็นปกติอีก จงสังเกตวิถีจิตที่กลับไปเป็นปกติด้วยวิธีที่กล่าวมาแล้วนั้น ก็จะได้เห็นจิตที่ประกอบด้วยปีติ ลดลงมาสู่ทางปกติทีละน้อย ๆ เมื่อได้สังเกตโดยละเอียดแล้วก็จะรู้ทางได้ว่า ทางปีตินั้นได้เคลื่อนไปมาและตั้งอยู่อย่างไร ต่อไปนี้จงทำให้เคลื่อนจากปกติไปหาปีติ โดยอุบายที่กล่าวมาแล้ว แต่ถือเอาเจตนาดีเป็นอารมณ์และกลับจากปีติมาสู่ปกติกระทำกลับไปกลับมาจนกว่าจะชำนาญทางวิถีชัดเจน ก็จะรู้ที่สำคัญในกายตัวเราว่าตรงไหนเป็นที่อาศัยแห่งจิตเมื่อเสวยอารมณ์นั้น ๆ

การที่รู้วิถีแล้วและจะหาที่ตั้งแห่งอารมณ์ของความทุกข์ ความสุข อุเบกขา เป็นของละเอียดมาก ถ้าคิดโดยเหตุผลแล้วจะเห็นว่าไม่ใช่ตั้งอยู่ในที่แห่งเดียวกัน แต่ระคนปนกันเป็นคราว ๆ เพราะคนที่มีทุกข์ก็มีอาการอย่างหนึ่ง คนที่มีสุขก็มีอาการอีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนน้ำใสในขวดมีตะกอนอยู่ก้นขวด ถ้าเขย่าเข้าก็คงระคนปนกันเป็นน้ำขุ่นอยู่พักหนึ่ง ถ้าทิ้งไว้ให้ตะกอนลงนอนก้นขวด น้ำก็จะใสเป็นอย่างเดิม จิตก็เช่นกัน และคงมีที่ตั้งต่างกันเป็นแน่แท้ แต่การที่จะรู้เหตุแห่งอารมณ์เหล่านี้ จึงต้องอาศัยการเพ่งเล็งต่ออารมณ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้วเรียกกันว่าฌาน แต่การเพ่งเล็งจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยความสำรวมจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดไม่ฟุ้งซ่าน เรียกกันว่าสมาธิ อาจารย์ฝ่ายวิถีจิตได้กำหนดที่เพ่งอารมณ์ไว้ ๔ แห่ง เรียกกันว่าที่ตั้งสมาธิ เพื่อให้มีความสังเกตว่า ถ้าเพ่งตรงนั้น จิตเราจะประกอบด้วยอารมณ์อย่างไร นิมิตอะไรเกิดขึ้นที่ตั้งนั้นดังนี้

๑ อัชดากาศเบื้องต่ำ (สะดือ)

๒ บนนาภี (เหนือสะดือ ๑ นิ้ว)

๓ หทัยวัตถุ (ในเนื้อหัวใจ)

๔ ห้องสุดคอกลวง (ที่สุดลำคอ)

๕ โคตรภู (ท้ายทอย)

๖ อัชดากาศเบื้องบน (บนกระหม่อม)

๗ ทิพยสูญ (หว่างคิ้ว)

๘ มหาสูญ (หว่างจักษุ)

๙ จุลสูญ (ปลายนาสิก)

และท่านแสดงคุณสมบัติของที่ตั้ง ๙ แห่ง ไว้ต่างกันดังนี้

๑ เป็นที่ระงับเวทนาทั้งปวง

๒ เป็นที่เกิดแห่งอกุศลธรรมทั้งปวง เป็นที่ชุมนุมธาตุและสัมปยุตตธาตุ

๓ เป็นที่ปฏิสนธิแห่งกุศลและอกุศลสัมปยุตตธาตุ

(ตั้งที่ ๒ และที่ ๓ เกิดกำลังนัก อันห้องพระพุทธคุณนั้นคืออยู่ระหว่างที่ ๒ กับที่ ๓)

๔ เป็นที่หลับ ที่ขาดรส ที่ภังคะ ที่นิโรธสัจจร่วมกัน

๕ เป็นที่ซ่อนเวทนาทั้งปวง เป็นที่ขาดปาปธรรมเมื่อจะถึงแก่มรณกรรม และเป็นที่ดับพิษทั้งปวง

๖ เป็นที่อดใจที่ตั้งขันติ

๗ เป็นที่ประหานแห่งโทษทั้งปวง เป็นที่เกิดตบะเดชะด้วย

๘ เป็นที่เกิดปัญญา ให้เห็นคุณโทษ

๙ เป็นที่นำให้เกิดความยินดีและนำปฏิสนธิแห่งสัตว์ทั้งปวง

เมื่อบุคคลมาเพ่งอารมณ์ในที่ตั้งทั้ง ๙ แห่งนี้ แต่แห่งหนึ่งแห่งใดก็ดี ถ้าจิตยังไม่สงบระงับลงได้ ก็ให้ใช้คาถาบริกรรมกำกับไปด้วยจนกว่าจิตจะสงบระงับ

ถ้าจิตสงบเพ่งต่ออารมณ์ดีแล้ว จะมีโอภาสเกิดขึ้น สว่างรุ่งเรืองยิ่งนัก แสงสว่างนี้ย่อมส่องให้เห็นเป็นสิ่งของต่าง ๆ ปรากฏขึ้นในใจ คล้ายกับคนนอนหลับฝันเห็นอะไรต่าง ๆ แต่การเห็นในทางสมาธิ พิเศษกว่าการเห็นในความฝัน เพราะผู้เห็นยังมีสติมิได้นอนหลับอยู่ ในชั้นแรกที่เห็น แสงสว่างมักจะหายไปโดยเร็ว เพราะผู้ที่เห็นนั้นเกิดความสะดุ้งหรือความสงสัยสนเท่ห์ขึ้น จิตก็คลาดจากสมาธิ เมื่อสำรวมจิต

ได้ทางสมาธิอีกแล้ว ก็คงได้พบแสงสว่างอีก แสงสว่างนี้ย่อมส่องให้เห็นภาพต่าง ๆ เหมือนกับคนดูภาพยนตร์ เมื่อยังไม่ฉายไฟก็มืดอยู่ เมื่อฉายไฟแล้วก็ได้เห็นรูปต่าง ๆ ที่จอซึ่งขึงไว้สำหรับฉายภาพยนตร์ฉะนั้น การที่ได้พบแสงสว่างในเวลาที่กระทำสมาธิหลับตากำหนดจิตอยู่ เรียกกันว่าได้อาโลกกสิณหรือทิพยจักษุ ญาณนิมิตที่เกิดขึ้นเรียกว่า อุคคหะนิมิต ถ้าผู้เห็นสามารถนึกให้รูปเหล่านั้น กลับกลายเป็นรูปขนาดใหญ่หรือรูปอย่างอื่น ๆ ประกอบด้วยความผ่องใสกว่าเก่าหลายเท่า เรียกว่าปฏิภาคนิมิต ๆ มีแสงสว่างน้อย เห็นรูปต่าง ๆ ไม่ค่อยชัดเจน อยู่ในเขตบริกรรมเรียกกามาพจร นิมิตที่มีแสงสว่างมาก เห็นรูปต่าง ๆ ชัดเจน ไม่มีประมาณเรียกมหรคต เป็นฝ่ายรูปฌานถ้ามีแต่แสงสว่างรุ่งเรืองอยู่อย่างเดียวหารูปมิได้ ก็เป็นบาทแห่งอรูปฌาน รูปฌานและอรูปฌานนี้มีอย่างละ ๔ เรียกรวมว่า อัฏฐสมาบัติ คือสมาบัติ ๘ สมาบัติ มีวิถีละเอียดสุขุมยิ่งนัก ผู้ใดต้องการทราบละเอียดก็จงดูในคัมภีร์สมถกรรมฐานที่ว่าด้วยรูปฌานและอรูปฌานนั้นเถิด ส่วนโอภาสนิมิตมีข้อความพิสดารอยู่ในคัมภีร์

พระสุตตันตปิฎกมัชฌิมนิกายอุปริปัณณาสกสูตร ได้ยกมาแสดงไว้แต่โดยสังเขปดังนี้

ความว่าพระพุทธเจ้าทรงเทศนาให้พระอนุรุทธ์ฟังว่า เมื่อครั้งพระองค์ทรงกระทำทุกกรกิริยาบำเพ็ญเพียรเพื่อให้ถึงความตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองนั้น พระองค์ได้โอภาสแล้ว โอภาสนั้นก็กลับมืดเหมือนกัน แต่อาศัยด้วยพระองค์ทรงจับเหตุได้ จึงได้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เมื่อพระองค์หลับพระเนตรบำเพ็ญสมาธิ ณ โพธิบัลลังก์ ก็ได้แสงสว่างแลเห็นสรรพรูปต่าง ๆ พระองค์จึงทรงสงสัยว่านี่สิ่งใดหนอ นั่นสิ่งใดหนอ โอภาสนิมิตก็ดับศูนย์ไปเล่าแล้วและกลับสว่างอีก เป็นดังนี้อยู่เนือง ๆ ภายหลังพระองค์ก็จับเหตุได้ว่าเพราะ (วิจิกิจฉา) <u>ความสงสัยสนเท่ห์</u> ที่คิดว่านั่นสิ่งใดหนอ นี่สิ่งใดหนอ เมื่อคิดดังนั้นจิตก็เคลื่อนจากสมาธิ แสงสว่างจึงดับเสีย คราวนี้พระองค์จึงทรงวางจิต (อมนสิการ) ไม่นึกไม่กำหนดว่านั่นอะไร นี่อะไร <u>จิตก็เลื่อนลอย</u> ไม่มีที่เกาะ แสงสว่างก็ดับอีก ต่อไปนี้พระองค์ก็คุมสติเพ่งเล็งดูรูปที่พอพระหฤทัย คือเป็น

อารมณ์แห่งพระกรรมฐาน เมื่อรูปที่พอพระหฤทัยนั้นดับไปเสียหมด แล้วเหลือแต่รูปที่ไม่พอพระหฤทัย คือไม่เป็นอารมณ์แห่งพระกรรมฐาน จิตของพระองค์ก็ไม่กระทำมนสิการ คือไม่อยากจะเพ่งเล็งต่อไป ก็เกิด (ถีนมิทธะ) ง่วงเหงาหาวนอนขึ้น แสงสว่างก็ดับไป พระองค์ก็จับเหตุได้ว่า เพราะละเลยความกำหนด จิตจึงง่วงเหงาหาวนอน เป็นเหตุให้แสงสว่างดับ เมื่อพระองค์ทรงทราบเหตุดังนี้แล้ว พระองค์จึงทรงตั้งไว้ซึ่งวิตกวิจารณ์ เพ่งเล็งดูรูปนิมิตตามลำดับไป ก็ได้เห็นรูปที่น่าเกลียดน่ากลัว เช่น รูปหมู่มารผีปีศาจ และสรรพสัตว์ดุร้ายต่าง ๆ (ฉัมภิตัตต) ความหวาดหวั่นไหวจิตไหวกายก็เกิดขึ้น แสงสว่างก็ดับไป พระองค์ก็ทรงพิจารณาทราบว่า ความไหวจิตไหวกาย เป็นเหตุให้แสงสว่างดับ ถ้าแม้ว่าจะไม่ดูรูปที่น่าเกลียดน่ากลัวก็คงจะไม่เคลื่อนไหว ต่อนี้ไปพระองค์ก็ไม่ดูรูปที่น่าเกลียดน่ากลัวเลือกดูแต่รูปที่ชอบอารมณ์ ภายหลังรูปที่ชอบอารมณ์เกิดขึ้นมากหลาย จิตของพระองค์ก็กำเริบกำหนดจิตทั่วไปทุกรูป จนเหลือความสามารถจิตก็ตกไปในที่ฟุ้งซ่าน แสงสว่างก็ดับไป พระองค์

ก็ทรงพิจารณาจับเหตุได้ว่า (อุพพิลวิตก) กิริยาที่จิตกำเริบ <u>กระทำความเพียรมักใหญ่รวบรัดเพ็งเล็ง</u>ดูรูปมาก ๆ แต่คราวเดียวนั้น จิตคลาดจากสมาธิ แสงสว่างจึงดับเสีย คราวนี้พระองค์ก็ทรงเพ่งเล็งดูรูปโดยกำหนดจิตช้า ๆ หย่อนคลายความเพียรลง ก็บังเกิด (ทุฏฐุลล) คร้านกายมีอาการให้เกิดกระวนกระวายขึ้น แสงสว่างนั้นก็ดับไปอีกเล่า พระองค์ทรงจับเหตุนี้ได้แล้ว จึงได้กำหนดจิตด้วย (อัจจารัทธวิริยะ) <u>ทำความเพียร</u>ขึ้นให้เคร่งครัดแรงกล้า ก็เป็นเหตุให้แสงสว่างดับอีกเล่า เมื่อกำหนดลดความเพียรลงให้น้อย (อติลีนวิริยะ) คือทำความเพียรอ่อนเกินไป แสงสว่างก็ดับอีกเหมือนกัน พระองค์จึงทรงกระทำความเพียรพอให้แสงสว่างทรงอยู่ได้ เรียกว่าความเพียรสถานกลาง ในความเพียรทั้ง ๓ นี้ จะเป็นที่น่าสงสัยสนเท่ห์ว่า ทำไมความเพียรแรงกล้าก็ให้โทษด้วยหรือ มีอุปมาว่าเหมือนคนที่จับนกกระจอก ต้องการให้จับได้ทั้งเป็น แต่เวลาจับบีบโดยเต็มแรง นกกระจอกก็ตาย ถ้าจับไม่กุมให้ดีหลวมไปนกกระจอกก็หนีไปได้ ต้องจับแต่พออยู่และ

นกกระจอกไม่ตาย จึงจะได้ประโยชน์ การจับบีบโดยแรงนั้น เปรียบเหมือนมีความเพียรกล้า จับหลวมเปรียบเหมือนมีความเพียรน้อย จับแต่พออยู่นั้นเปรียบเหมือนมีความเพียรสถานกลาง เมื่อพระองค์ทรงกระทำความเพียรสถานกลางแล้ว ก็ได้เห็นรูปเทวดาทั้งดงามและทิพยสมบัติในสุราลัยเทวโลก จิตก็อยากเป็นอยากได้ในทิพยสมบัติเหล่านั้น แสงสว่างก็ดับไปอีกเล่า พระองค์ก็ทรงทราบว่าการกำหนดจิตพิจารณาดูรูปที่ประณีต เช่น รูปเทวดานั้นเป็นเหตุให้ (อภิชัปปา) ตัณหาเกิดขึ้น แสงสว่างจึงดับ พระองค์จึงพิจารณารูปที่ประณีตและที่หยาบพร้อมกัน จิตก็แยกเป็นสองฝักสองฝ่าย (นานัตตสัญญา) สัญญาต่างก็เกิดมีขึ้นจิตก็คลาดจากสมาธิ เป็นเหตุให้แสงสว่างดับอีกเล่าคราวนี้จึงทรงพิจารณาเพ่งพิศแต่รูปมนุษย์ฝ่ายเดียว แต่เมื่อเพ่งพิศหนักเข้า ที่รูปงดงามน่าพึงใจก็เกิดกำหนัดยินดีขึ้น แสงสว่างก็ดับไป พระองค์ทรงพิจารณาทราบว่า (อตินิชฌายิตัตตะ) การเพ่งพิศนักที่รูปมนุษย์อันประณีต เป็นเหตุให้แสงสว่างดับ

เมื่อพระองค์ทรงกำหนดเครื่องเศร้าหมองอันเป็น อุปกิเลสทั้ง ๑๑ ประการนี้ได้แล้ว จึงป้องกันไม่ให้เข้ามาครอบงำในพระหฤทัยของพระองค์ได้ อาโลกกสิณของพระองค์ก็โอภาสพ้นประมาณ หาเครื่องกำบังมิได้ จิตของพระองค์ก็ย่างขึ้นสู่ภูมิธรรม คือ อัปปนาสมาธิ ในประถมยามก็ได้บัลลุประถมฌาน ตลอดขึ้นไปจนถึงจตุตถฌานลุบุพเพนิวาสญาณ คือปัญญาที่ระลึกชาติได้ พอมัชฌิมยามก็ได้สำเร็จจุตูปปาปญาณ คือปัญญาอันเห็นความเกิดดับของสัตว์ มีดีชั่วต่างกันด้วยกรรมดีและชั่วที่ได้กระทำไว้ ล่วงเข้าปัจฉิมยามก็ได้ปัจจเวกขณญาณ คือ ญาณทัศนรูแจ้งว่า กิเลสขาดสิ้นจากสันดาน ชาติคือความเกิดถึงที่สุดมิได้พึงมีแก่พระองค์แล้ว การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อบรรลุคุณพิเศษในเบื้องหน้าไม่มีต่อไป.

จบ

ความสุข ๑๐ ขั้น ในพระพุทธศาสนา

๑

"ดูก่อนอานนท์ ! กามคุณ ๕ เหล่านี้ กามคุณ ๕ เป็นไฉน ? กามคุณ ๕ คือ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นรูปที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด; เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ (สิ่งที่พึงถูกต้องได้) ที่พึงรู้แจ้งทาง หู, จมูก, ลิ้น และกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นรูปที่รัก ประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. ดูก่อนอานนท์ ! นี้แล คือกามคุณ ๕. ดูก่อนอานนท์ ! ความสุขกาย สุขใจ อันใด ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามคุณ ๕ เหล่านี้ ความสุขกายสุขใจนี้เรียกว่ากามสุข. ดูก่อนอานนท์ ! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกาย สุขใจ อันมีอยู่นั้น นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม เราย่อมไม่รับรู้คำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. ดูก่อนอานนท์ ! เพราะว่า ยังมีความสุขอย่างอื่น ที่ดีกว่าประณีตกว่าความสุขนั้น

๒

"ดูก่อนอานนท์ ! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุขนั้น (กามสุข) เป็นไฉน ? ดูก่อนอานนท์ ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม เข้าสู่ฌานที่ ๑ อันมี ความตรึก (วิตก) ความตรอง (วิจาร) มีความอิ่มใจและความสุข (ปีติสุข) อันเกิดแต่ความสงัดอยู่. นี้แล อานนท์ คือความสุขอื่น ที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุขนั้น (กามสุข). ดูก่อนอานนท์ ! คนเหล่าใด พึงกล่าวว่าเขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจ อันมีอยู่นั้น (สุขในฌานที่ ๑) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม เราย่อมไม่รับรู้คำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ดูก่อนอานนท์ ! เพราะว่ายังมีความสุขอย่างอื่น ที่ดีกว่าประณีตกว่าความสุข (ในฌานที่ ๑) นั้น.

๓

"ดูก่อนอานนท์! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฌาณที่ ๑) นั้น เป็นไฉน ? ดูก่อน อานนท์ ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสงบความตรึก ความตรอง (วิตกวิจาร) ได้ จึงเข้าถึงฌานที่ ๒ อันมีความผ่องใสภายใน มีภาวะแห่งจิต มีอารมณ์เป็น ๑ เกิดขึ้น ไม่มีความตรึกไม่มีความตรอง มีความอิ่มใจและความ สุข (ปีติสุข) อันเกิดแต่สมาธิอยู่. นี้แล อานนท์! คือความสุขอื่นที่ดีกว่าประณีตกว่าความสุข (ในฌานที่ ๑) นั้น. ดูก่อนอานนท์! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น (สุขในฌานที่ ๒) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม เราย่อมไม่รับรู้คำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ดูก่อนอานนท์ เพราะยังมีความสุขอย่างอื่นที่ดีกว่าความสุข (ในฌานที่ ๒) นั้น.

๔

"ดูก่อนอานนท์ ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฌานที่ ๒) นั้นเป็นไฉน ? ดูก่อนอานนท์ ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะคลายความอิ่มใจจึงเป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ เธอเสวยความสุขด้วยนามกาย เข้าสู่ฌานที่ ๓ ซึ่งเป็นเหตุให้พระอริยเจ้ากล่าวถึงผู้เข้าฌานนี้ว่าเป็นผู้วางเฉย มีสติอยู่เป็นสุข. นี้แล อานนท์ ! คือความสุขอื่นที่ดีกว่าประณีตกว่า ความสุข(ในฌานที่ ๒) นั้น. ดูก่อนอานนท์! คนเหล่าใด พึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจ อันมีอยู่นั้น (สุขในฌานที่ ๓) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม เราย่อมไม่รับรู้คำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ดูก่อนอานนท์ ! เพราะยังมีความสุขอย่างอื่น ที่ดีกว่าประณีตกว่าความสุข (ในฌานที่ ๓) นั้น.

๕

"ดูก่อนอานนท์ ! ความสุขอื่นที่ดีกว่าประณีตกว่าความสุข (ในฌานที่ ๓) นั้น เป็นไฉน ? ดูก่อนอานนท์ ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

เพราะละสุขละทุกข์ได้ (ละสุขกายทุกข์กายได้) เพราะสุขใจ (โสมนัส) ทุกข์ใจ (โทมนัส) ดับไปในกาลก่อน[๑] จึงเข้าถึงฌานที่ ๔ อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีความบริสุทธิ์แห่งสติอันเกิดขึ้น เพราะอุเบกขา (ความวางเฉย). นี้แล อานนท์! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่า ความสุข (ในฌานที่ ๓) นั้น. ดูก่อนอานนท์! คนเหล่าใด พึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น (สุขในฌานที่ ๔) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม. เราย่อมไม่รับรู้คำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ดูก่อนอานนท์! เพราะยังมีความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่า ความสุข (ในฌานที่ ๔) นั้น.

๖

"ดูก่อนอานนท์! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฌานที่ ๔) นั้น เป็นไฉน ? ดูก่อนอานนท์! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงความกำหนดหมายในรูป (รูปสัญญา) ด้วยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งความกำหนดหมาย ความกระทบกระทั่ง (ปฏิฆสัญญา ได้แก่ความกำหนดหมายในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เมื่ออารมณ์ทั้ง ๕ นี้ ผ่านมาทาง ตา หู เป็นต้น) เพราะไม่ทำไว้ในใจซึ่งสัญญาต่าง ๆ ทำไว้ในใจว่า "อากาศ ไม่มีที่สิ้นสุด" เข้าสู่อรูปฌานชื่ออากาสานัญจายตนะ (มีอากาศไม่มีที่สิ้นสุดเป็น อารมณ์) อยู่. นี้แล อานนท์! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่า ความสุข (ในฌานที่ ๔) นั้น. ดูก่อนอานนท์! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจ อันมีอยู่นั้น (สุขในอรูปฌานชื่ออากาสานัญจายตนะ) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม. เราย่อมไม่รับรู้คำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ดูก่อนอานนท์! เพราะยังมีความสุขอื่นที่ดีกว่าประณีตกว่าความสุข (ในอรูปฌานชื่อ อากาสานัญจายตนะ) นั้น.

---

๑ คำว่าในกาลก่อน คือสุขทุกข์ดับไปตั้งแต่ยังอยู่ในขณะแห่งอุปจาระ เกือบจะถึงฌานที่ ๔ คำว่าอุปจาระแปลว่าใกล้เคียง หรือเฉียด ก็ได้

๗

"ดูก่อนอานนท์! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในอรูปฌาน ชื่ออากาสานัญจายตนะ) นั้นเป็นไฉน! ดูก่อนอานนท์! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ก้าวล่วงอรูปฌานชื่อ อากาสานัญจายตนะ ด้วยประการทั้งปวงแล้ว ทำไว้ในใจว่า "วิญญาณหาที่สุดมิได้" เข้าสู่อรูปฌานชื่อวิญญาณัญจายตนะ (มีวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) อยู่. นี้แล อานนท์! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในอรูปฌานชื่ออากาสานัญจายตนะ) นั้น. ดูก่อนอานนท์! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น (สุขในอรูปฌานชื่อวิญญาณัญจายตนะ) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม. เราย่อมไม่รับรู้คำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ดูก่อนอานนท์ เพราะยังมีความสุขอื่นที่ดีกว่าประณีตกว่า ความสุข (ในอรูปฌานชื่อวิญญาณัญจายนะ) นั้น.

๘

"ดูก่อนอานนท์ ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในอรูปฌานชื่อ วิญญาณัญจายตนะ) นั้น เป็นไฉน ? ดูก่อนอานนท์! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ก้าวล่วงอรูปฌานชื่อ วิญญาณัญจายตนะ ด้วยประการทั้งปวงแล้วทำไว้ในใจว่า "อะไร ๆ ก็ไม่มี" เข้าสู่อรูปฌานชื่ออากิญจัญญายตนะ (มีความกำหนดหมายว่าไม่มีอะไรเป็นอารมณ์) อยู่. นี้แล อานนท์! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในอรูปฌานชื่อวิญญาณัญจายตนะ) นั้น. ดูก่อนอานนท์! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น (ความสุขในอรูปฌาน ชื่อ อากิญจัญญายตนะ) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม. เราย่อมไม่รับรู้คำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะยังมีความสุขอื่นที่ดีกว่าประณีตกว่าความสุข (ในอรูปฌาน ชื่ออากิญจัญญายตนะ) นั้น.

๙

"ดูก่อนอานนท์ ! ความสุขอื่นที่ดีกว่าประณีตกว่าความสุข (ในอรูปฌาน ชื่อ อากิญจัญญายตนะ) นั้น เป็นไฉน ? ดูก่อนอานนท์ ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ก้าวล่วงอรูปฌานชื่ออากิญจัญญายตนะ ด้วยประการทั้งปวงแล้วเข้าสู่ อรูปฌานชื่อ เนวสัญญานาสัญญายตนะ (มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) อยู่. นี้แล อานนท์ ! คือความสุขอื่นที่ดีกว่าประณีตกว่า ความสุข (ในอรูปฌาน ชื่อ อากิญจัญญายตนะ) นั้น. ดูก่อนอานนท์ ! คนเหล่าใด พึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจ ที่มีอยู่นั้น (ความสุขในอรูปฌานชื่อเนวสัญญานาสัญญายตนะ) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม. เราย่อมไม่รับรู้คำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะยังมีความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในอรูปฌานชื่อเนวสัญญานาสัญญายนตะ) นั้น.

๑๐

"ดูก่อนอานนท์ ! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในอรูปฌาน ชื่อ เนวสัญญานาสัญญายตนะ) นั้น เป็นไฉน ? ดูก่อนอานนท์ ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ก้าวล่วงอรูปฌาน ชื่อ เนวสัญญานาสัญญายตนะแล้ว เข้าสู่สัญญาเวทยิตนิโรธ (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนาเป็นสมาบัติสูงสุดที่พระอนาคามีกับพระอรหันต์เท่านั้นทำให้เกิดได้) อยู่. นี้แล อานนท์ ! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในอรูปฌานชื่อเนวสัญญานาสัญญายตนะ) นั้น.

สรุปความ

"ดูก่อนอานนท์ ! มีฐานะอยู่ที่นักบวช เจ้าลัทธิอื่นพึงกล่าวอย่างนี้ว่าพระสมณโคดมกล่าวถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ ย่อมบัญญัติสัญญาเวทยิตนิโรธในความสุข ข้อนั้นคืออะไรกัน ? ข้อนั้นจะเป็นได้อย่างไรกัน ? (คือสัญญาเวทยิตนิโรธ ดับความจำ ดับความรู้สึก แล้วจะว่ามีความสุขได้

อย่างไรในเมื่อไม่มีความรู้สึก) ดูก่อนอานนท์ ! นักบวชเจ้าลัทธิอื่น ผู้กล่าวอย่างนี้พึงเป็นผู้อันท่านชี้แจงว่า **"ผู้มีอายุ ! พระผู้มีพระภาคย่อมไม่ในที่ใด ๆ ทรงบัญญัติในความสุขหมายเอาเฉพาะสุขเวทนาอย่างเดียว ย่อมหาความสุขได้ ในฐานะใด ๆ มีความสุข พระผู้มีพระภาคย่อมทรงบัญญัติฐานะนั้น ๆ ในความสุข"**

สังยุตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๘/๒๗๘
พระไตรปิฎกฉบับประชาชน

พระปัจฉิมโอวาท

ณ ป่าไม้สาละใกล้กรุงกุสินารา

หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิโว วยธมฺมา
สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราขอเตือนท่านทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ของตน และประโยชน์ผู้อื่น ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด.

นี้เป็นพระปัจฉิมดำรัสของพระตถาคต

มหาปรินิพพานสูตร

หากบุญกุศลใดจักบังเกิดมีจาก
หนังสืออนุสรณ์นี้ ขออุทิศให้แก่
นายจำลอง จิระสานต์

พิมพ์ที่กรุงเทพการพิมพ์ ๑๔๐ ถ. บ้านดินสอ กทม. โทร. ๒๒๒๔๗๙๐
นายเผด็จ จิระสานต์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๔/๒/๒๗